

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

VI. évfolyam (2012) 2. szám

„Aki szebbet teremt...” Bartók nyelvén gyermekeknek 2008–2011

„Tanár néni, mikor lesz a *Bartók*?” – négy éve minden tavasszal így érdeklődnek a diákok a rendezvényről, amire készülni nem kötelező, a tanári gondoskodás mégis már ősszel olyan darabokat csempészt a kisebb-nagyobb növendékek repertoárjába, amelyekkel majd szerepelni lehet a teljesen magyar zenei nyelvű koncerten. 2012 tavaszán nem került sor az immár hagyományos *Bartók nyelvén gyermekeknek* hangversenyre, pedig ez lett volna az ötödik a sorozatban. E rövid írás hivatott összegezni négy év zenei történéseit, s vázolni a rendhagyó kezdeményezés eszméi, szakmai hátterét. Teszi mindezt bízva abban, hogy majd ötödszörre, hatodszorra és még sokadszorra is felbecsülhetetlen örökségünkön, zenei anyanyelvünkön szólhatnak gyermekeink egymáshoz és magyar közönségükhöz.

Hangszeren tanuló gyermekek számára a tanár jelöli ki a járható utat a zeneirodalom „őserdejében”. A romániai magyar zenei oktatás egyik dilemmája, hogy az utóbbi ötven évben szinte változatlan formában fennálló hivatalos tananyag szerint sem a magyar zenei anyanyelvben gyökerező eredményes anyaországi hangszeriskolák, sem a méltán világhírű Kodály-módszer nem alkalmazható. Az érvényben levő rendszer egyik zsákutcája lehet az antologikus módszeren alapuló hangszertanítás mellett az egyoldalú, esetleg a csak technikai problémákat célzó tanulódarabok kizárólagos tanítása. S bár anyanyelvünket védjük, a „kötelező tananyag teljesítése” mellett gyermekeink, növendékeink zenei anyanyelvéről hajlamosak vagyunk elfeledkezni.

Ezek a problémák ösztönöztek az első *Gyermekeknek: Bartók* rendezvény megszervezésére 2008-ban, Csíkszeredában. A címválasztás és a műsorterv indoklása még egy kis elméleti kitérőt tesz szükségessé.

A teljes értékű zenei oktatás, a modern magyar zenei nyelv elsajátításának folyamatában megkerülhetetlen Bartók Béla és Kodály Zoltán már egy évszázados eredményeinek, felismeréseinek, eszméinek és legfőképp zenei útmutatásainak, gyermekdarbjainak tanulmányozása. Kettőjük közül zenepedagógusaink számára bizonyára Kodály iskolateremtő személyisége ismertebb, hiszen nevéhez szorosan kapcsolódik a magyar zenei köznevelés szorgalmazása, elősegítése. Ezzel szemben Bartók tanárként nem hozott létre hangszeres műhelyt, ugyanis teljesen közömbösen hagyták a technikai kérdések vagy a didaktikai közelítés. „Pedagógiai börtön”, így fogalmaz a tanítással kapcsolatban (mint ahogy a hangversenyzést is nyűgnek érezte). Zeneszerzői munkásságában mégis megkülönböztetett helyet foglalnak el az ifjúságnak szánt hangszeres miniatűrök. Felismerte ugyanis, hogy az új zene megértését, tanítását a fiatal nemzedék tanításával kell kezdeni, így 1913-ban vállalkozott arra, hogy majdnem 50 darabbal járul hozzá a Reschofsky-féle *Zongoraiskola* tananyagához, melyből később, 1929-ben 18 darab átkerült a *Kezdők zongoramuzsikája* kötetbe. Bartók népzenevel

2008. május 27., kedd, 17.00 óra
Csíkszereda, József Attila Általános Iskola Díszterme

Gyermekeknek: Bartók

Hang

Válogatás Bartók Béla gyermekeknek írt műveiből: *Mikrokosmos*, *44 hegedűduó*, *Gyermekeknek*, *20 magyar népdal*

Közreműködnek a csíkszeredai Nagy István Művészeti Líceum hegedű- és zongora szakos növendékei és az iskola kisénekara

Felkészítő tanárok:
Juhász Zsuzsanna, Markó Katalin,
Sófalvi Emese, Tóth Márta, Adorján Csaba és
Kiss Lehel Sándor

Bartók hangszeres tansorozatai
(*Gyermekeknek*, *44 hegedűduó*,
Mikrokosmos) – Sófalvi Emese előadása

Szó

A rendezvényt Harghita Megye Tanácsa támogatja.

Gyermekeknek: Bartók.
A Könczey Elemér tervezte plakát
a koncertsorozat madár emblémájával

2011. május 17., kedd, 18.00 óra
Székelyudvarhely, Palló Imre Művészeti Líceum
Digital3 Stúdióterem

IV. Bartók nyelvén gyermekeknek

- hangverseny -

Műsoron:
Bartók Béla, Dobszay László, Gárdonyi Zoltán,
Kassai Mária, Ránki György, Seiber Mátyás és
Weiner Leó művek

Fellépnek a székelyudvarhelyi Palló Imre és a csíkszeredai Nagy István Művészeti Líceumok diákjai, kamaragyüttesei, valamint a Palló Imre Művészeti Líceum vonószekara.

Felkészítő tanárok: Bodurián Ágota Etelka, Deritei Júlia, Farkas Rozália, Filtner Tünde, Kiss Zoltán, Korodi-Vass Izabella, Orbán Fitóri Melinda, Sófalvi Emese, Szász Attila, Tamás Ildikó, Tompa Klára, Udvari Zsuzsanna, Venczel Éva, Vass Emőke és Veress Viktória.

Szervező Főtámogató

Bartók nyelvén gyermekeknek (2011. évi plakát)

való találkozásának egyik első gyümölcset, a *Gyermekeknek* népdalfeldolgozásait 27 *egyneműkara* és késői hangszeres tansorozatai (44 *hegedűduó*, *Mikrokosmos*) követték. Utóbbiak kicsinyített összefoglalásai az egész bartóki evolúciós szemléletnek: a zenét az ősmozdulatoktól, a csíráktól a virágzásig követik végig. A primitív, mondókás hangkészlet szisztematikusan terebélyesedik a népi módusokon át a tizenkétfokúsáig. Ebből a szempontból több zenepedagógus is csak Bachhoz és Schumannhoz érzi hasonlíthatónak Bartók teljesítményét. Méltán fogalmazhatunk úgy, hogy a magyar éneklő ifjúságot Kodály, a zongorán és hegedűn tanuló növendékeket pedig Bartók látta el magasrendű pedagógiai kompozíciókkal. Milyenek is ezek a nem szokványos „tandarabok”? Megközelítésükhöz a zárkózott művész egyik igen ritka, versben való megnyilatkozását hívjuk segítségül.

„Mutasd meg, mutasd meg, mit tudsz teremteni,
Aki szebbet teremt, elsőség is azé,
Elsőség is azé, azt választom én is.”

Az idézett részlet (melyet amerikai emigrációjának éve alatt vetett papírra a zeneszerző) nem megfogalmazása a bartóki ars poeticának, inkább egyszerű stílusbeli továbbgondolása a „Vetélkede vala háromféle virág...” népies hangvételének. Mégis jellemzi a komponista Bartókot, hiszen meg nem alkuvó életművében a teremtés aktusának felelőssége kiemelt szerepet juttatott a teljes sorozatoknak, az egységes, színes, mikrokozmosz-szerű világoknak. Fontos hangsúlyoznunk, hogy Bartók életművének e dallami és ritmikai kompendiumait a legideálisabb befogadó közönségnek, a gyermekeknek címezte.

Annak ellenére, hogy gyakorlatilag igen távolságtartó nevelő volt, Bartók mégis jelentős pedagógiai örökséget hagyott hátra. Ennek egyik része zongora- és zeneszerzéstán növendékeiben élt tovább, másik részében szélesebb körű tanítványaihoz szólt a sok klasszikus szerző általa gondozott közreadásával, és nem utolsó sorban oktató jelleggel írt apró remekművei révén. A zeneszerző gyermekeihez ugyanis nem mesterségesen leegyszerűsített, hanem természetes egyszerűséggel fogalmazott, zeneileg teljes értékű kis darabokkal fordult. És a tény, hogy Bartók pedagógiai művei nagy részét az 1930-as években, érett stílusa teljében írta, mutatja, mekkora fontosságot tulajdonított az új generáció zenei nevelésének, legfőképpen a helyes indításnak. A 44 *hegedűduó* előszavában például így fogalmaz: „...had' jussanak a tanulók a tanulás első egynehány évében olyan előadási művekhez, amelyekben a népi zene keresetlen egyszerűsége annak dallambeli és ritmusbeli különösségével együtt megvan”. A gyermekeknek szánt darabokat a zongoraművész Bartók elő is adta hangversenyein, s több ízben hangsúlyozta jelentőségüket („Nagyon fontos művem ez” – írta a 27 *gyermek- és nőikar* kiadójának). Hangszeres (tan)sorozatainak hangulatvilága, dallam- és harmóniai építkezése, kompozíciós szerkesztése, szerzői merészsége bevallottan egy új kifejezőmód kulcsát jelentették s jelentik ma is. Ez a gazdag zenei világ megismerése, megmutatása volt célja minden alkalommal a *Bartók nyelvén gyermekeknek* rendezvényeknek.

2008. május 27-én Csíkszeredában került sor először *Gyermekeknek: Bartók* címmel olyan hangversenyre,

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népelet. Néphagyomány.

VI. évf. (2012) 2. szám

2 Sófalvi Emese: „*Aki szebbet teremt...*” Bartók nyelvén gyermekeknek 2008–2011

Népi kultúra

5 Lőrincz József: Egy udvarhelyi vonatkozású népballada

6 Mihálykó Ilona: Fonók Máréfalván

História

8 Sófalvi András: Rapsóné vára

11 Bicsok Zoltán: Fondok és gyűjtemények a Román

Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének

kezelésében 14. A Székelyudvarhelyi Múzeum

iratgyűjteménye (II.)

14 Mihály János: „... *eleitől fogva soha sem volt egyéb Megye épületünk, hanem egy rongyos, posztulásra jutott Kápolnás házunk...*” Adalékok Nyikómalomfalva egykori kápolnájának történetéhez

Életutak

16 Mihály Tibor: Oroszhegy jelesei. Magyarai Ferenc kántortanító közéleti tevékenysége

18 Sándor-Zsigmond Ibolya: Bálint Dániel és a 110 éves keresztúri Petőfi-legenda

Forrásközelben

22 Zepezcaner Jenő: Családi ékszerek Orbán Balázs hagyatékában

Lábjegyzet

23 Kovács Árpád: „*Isten segedelmével udvaromat megépítettem...*” Történelmi családok kastélyai Erdélyben

Tárgyi örökségünk

26 Róth András Lajos: A színes papír történetéből II. A nyomómintás papír

Jelzések, emlékek, vélemények

29 Forró Albert: Székelyek a nyári olimpiai játékokon

*A címlapon: Kecsetiek ünneplőben
Balázs Ödön felvétele*

Médiapartnerek:

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népelet. Néphagyomány.
VI. évfolyam (2012) 2. szám

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont.

Igazgató: Szöcs Endre.

A Forrásközpont fenntartója: Hargita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolumbán Zsuzsánna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, Kovács Árpád.

ISSN 2067-7367

© A szerkesztőség előzetes értesítése, beleegyezése nélkül tilos a lapban közölt írásokat újra megjelentetni.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szöcs Klára) telefonszámon, illetve a megrendeles@oroksegunk.ro e-mail címen. További információk a www.oroksegunk.ro honlapon találhatóak.

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt., DTP Stúdió

Bartók Béla (Kolozsvár, 1926)

amelyen tervszerűen csak Bartók Bélának az ifjúság számára komponált művei hangzottak fel. A Nagy István művészeti líceum növendékei a *Gyermekeknek* sorozat, a *44 hegedűduó*, a *Mikrokosmos* és a *20 magyar népdal* válogatott miniatűrjeit adták elő hegedűn és zongorán, valamint fellépett az iskola V–VIII. osztályos vonózenekara is. A 31 fiatal előadóművészt hat tanár készítette fel. A koncert után rövid előadásra került sor, amelyben Bartók hangszeres tansorozataival, jelentőségükkel, iskolai alkalmazhatóságukkal ismerkedhetett meg a nem csak szakemberekből álló közönség.

2009. június 9-én már Székelyudvarhelyen rendeztük meg a szakmai napot, amelyet dr. Angi István kolozsvári zeneesztéta *A bartóki dallamvilág retorikája* című bevezető előadása nyitott meg. A rendezvény eszmei háttere nem változott ugyan, de módosult címével (*Bartók nyelvén gyermekeknek*) jelezte, hogy bár tágabb értelemben, immár Bartók, Kodály és zeneszerző tanítványaik, követőik műveivel, de ugyanazon a magyar zenei nyelven szól közönségéhez. A Palló Imre művészeti líceum 16 hegedű, zongora, fuvola, oboa és ének szakos növendékének munkáját tíz tanár segítette. Bartók már ismerős dallamai, népdalfeldolgozásai mellett Sugár Rezső, Orbán György és Weiner Leó művei is felcsendültek. Ebben az évben is a legkisebbek nyitották a koncertet, mintegy felhívva a figyelmet a magasrendű pedagógiai kompozícióknak a tanulás korai fázisában gyakorolt szerepére.

A 2010. május 20-ai hangverseny gazdag műsorát Bartók-miniatűrök mellett Hajdu Mihály, Járdányi Pál, Kassai Mária, Kókai Rezső, Ránki György, Rényi Albert, Sugár Rezső, Szervánszky Endre, Szokolay Sándor, Szőnyi Erzsébet, Zempléni László és Viski János művek alkották. Ezen a koncerten a székelyudvarhelyi művészeti líceum 24 hegedű, brácsa, zongora, fuvola, oboa és trombita szakos növendéke, valamint az iskola 23 tagú V–XII. osztályos vonózenekara lépett színpadra. 13 tanár vállalta a felkészítésükkel járó többletmunkát.

2011. május 17-én a kölcsönös együttműködés jegyében a csíkszeredai és a székelyudvarhelyi művészeti

líceumok növendékei és tanárai közös produkcióban léptek fel Székelyudvarhelyen. Bartók Béla, Dobszay László, Gárdonyi Zoltán, Kassai Mária, Ránki György, Seiber Mátyás és Weiner Leó műveit a 18 fellépő hegedűn és zongorán, valamint, az együtt muzsikálás örömét fokozva, kamarazene csapatokban brácsán, csellón, fuvolán és klarinéton adta elő. A házigazda intézmény 28 tagú vonózenekara Bartók Béla *Magyarországi román népi táncait* is műsorára tűzte, bebizonyítva ezzel, hogy méltó és avatott ismerői, megszólaltatói és beszélői Bartók „felnőtt” nyelvének is. A hangverseny előkészítésében ez alkalommal 15 hangszeretanár működött közre.

Nem véletlenül jeleztük az évek során műsorra tűzött zeneszerzők gazdag névsorát, a fellépők vagy a felkészítő művésztanárok számát. Úgy hisszük, ezek az adatok is a rendezvény műsorpolitikájának színvonalát és sikerét jelzik, akárcsak a tény, hogy a hangversenyek támogatását Hargita Megye Tanácsa, a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, a Bolyai Alapítvány és a Communitas Alapítvány is vállalta.

Magyar zenei anyanyelvünk Bartókkal új dimenziót nyert. Számos pedagógiai fogantatású hangszeres műve valódi zenei értéket képvisel, tanításuk örömet szerez tanárnak és növendéknek egyaránt. A gyermekek nyelvén írt miniatűrök különleges koloritja, ritmikái, metrikai, modális, harmóniai érdekessége erőteljes nemzeti ethosszal párosul, emellett egyetemes értékük is vitathatatlan, hiszen a művek dialektusa, Adorno szavaival élve, „a zene tulajdonképpen nyelvéhez akar hasonlítani”. A *Bartók nyelvén gyermekeknek* hangversenyek során magyar zeneművekkel és magyar zenei öntudattal gazdagodhattunk, s a zeneszerző fentebb idézett rímes szavaira határozottan válaszolhattuk: Azt választom én is! Tehettük ezt nemcsak nemzeti hovatartozásunk jogán, hanem mert Bartók teremtett világa szép, jó és igaz. Csak remélhetjük, hogy egy évszázad távlatában örökségének megértéséhez már eléggé magyarok, még eléggé naivak és már eléggé műveltek vagyunk. Vagy ígérhetjük, hogy – saját, belső tantervünk szerint – erre neveljük gyermekeinket.

Sófalvi Emese

Bartók Béla és kisfia Rákoskeresztúron 1914-ben

Egy udvarhelyi vonatkozású népballada

Az 1980-as években a kányádi általános iskolában tanítottam magyartanárként. Iskolánkban komoly hagyománya alakult ki a népi kultúra elemei megmentésének, áthagyományozásának. Ezt sokoldalú gyűjtőmunka szolgálta, változatos módszereket használtunk, érdekes tevékenységeket szerveztünk a cél elérésére. Ebben az önművelő, önépítő tevékenységben a petki származású V–VIII. osztályos tanulók jártak az élen. Általuk figyeltem fel Petek rendkívül gazdag népművészetére, a népköltészetben megnyilvánuló kreativitására. Nagy örömmre szolgált, hogy a faluban több mint ötven népballadára bukkantam, hibátlan szöveggel, dallammal, énekelt változattal. Ennyi élő balladát már akkor se lehetett találni akárhol. Köztük volt a *Doktor Imre Domokos* címen emlegetett ballada is, amelyet most bemutatok.

Petek, Székelypetek (Petecu, Patsch) Hargita megye délnyugati csücskén fekszik, Kányád községben, Székelyföld Brassó megyével határos peremfaluja. Ettől délre már csak román és szász települések vannak. Egy, a néprajzban használatos modell, a vízgyűrű modell szerint, minél elszigeteltebb, minél távolabb van egy település a centrumtól, fő kulturális központtól (esetünkben ez Budapest lenne), annál hagyományőrzőbb. Petekre, a petkiekre ez az elmélet mindenképpen érvényes. Jellemzőjük az összetartozás érzése, a népművészet, kulturális értékek megbecsülése és ápolása. Az 1950-es években a falunak országos hírnevű énekkara, kórusa volt. Valamivel később nagy sikerrel szerepeltek különböző alkalmakkor a petki lakodalmassal. Iskolások és felnőttek mindig szívesen és lelkesen segítenek, hogy minél többet összegyűjtsünk a falu gazdag népművészetéből.

Dr. Imreh Domokos sebész főorvos, igazgató volt a székelyudvarhelyi kórházban. Ő hozta létre 1899-ben a jól menő, maig egyre fejlődő sebészeti osztályt. Köztisztelőben álló személyiség volt, Tamási Áron, dr. Bakk Elek, Jodál Gábor zeneszerző és Tompa László baráti köréhez tartozott. Imreh doktornak magánkórháza is volt Udvarhelyen, a vár mellett, amely később, a harmincas években szanatóriumként szolgált, majd a közelmúltban Caritas központ lett. A doktor sok embert meggyógyított, sok család gondolt hálával rá. Egy ilyen szeretetre méltó személybe nem csoda, hogy szerelmes lett balladánk hősnője.

Doktor Imre Domokos (A főorvosba szerelmes lány)

A kórház udvara de kavicsos,
Azon sétál doktor Imre Domokos.
Éles kés és fecskendő a kezébe,
A jó Isten szabadítson meg tőle.

Ha bemegyek a kórház kapuján,
Jön a szóra, s mutassa az irodát.
Jobbra tessék, balra írják a nevet,
Ápolónő készíti a fekhelyet.

Ha bemegyek az operáló szobába,
Ráfektetnek az operáló asztalra.
Főorvos úr, volna egy nagy kérdésem:
Életemhez lehet-e reménységem?

Bízzál, kislány, bízzál a nagy Istenbe,
Imádkozzál fel őhöz, az égbe.
Jaj, Istenem, még az orvos se biztat,
Hát én akkor életemben hogy bízzak.

Kilenc óra, csejnetnek a vizitre,
A főorvos siet az emeletre.

Felveszi a hosszú fehér kabátját,
Úgy hallgassa a betegek jajsavát.

Ha bevisznek a kórház ajtaján,
A sok beteg reám veti az arcát.
Kévéncsian kérdik tőlem, mi bajom,
Jaj, Istenem, azt még magam sem tudom.

Halálmadár szállt a kórház falára,
Meghal innet valaki nemsokára.
Én halok meg, mert megöl a szerelem,
A kórházban a főorvost szeretem.

Énekelte: Nagy Kálmánné János Margit, 36 éves, Petek, 1984. január 20.
Gyűjtötte: Lőrincz József

Kétségteljesen a beteljesületlen szerelem az egyik legmélyebb lelki tragédia, igazi balladatéma. A hős lelki gyötrelméről, boldogtalan, viszonzatlan szerelméről szóló ballada a „cselekmény” helyszíne rögzítésével kezdődik. Az *udvarhelyi kórház* ez a hely, és az első szakaszban mindjárt meg is jelenik a betegek gondozásával elfoglalt főorvos, *doktor Imreh Domokos*. A kórházi élet képei, mozzanatai következnek, a belsővé vált cselekmény a lélek mélyén, az érzelem szintjén halad előre. Remény és reménytelenség közötti vergődés ad a sorjázó szakaszoknak szaggatottságot. Nem ismerjük meg az előzményeket, balladai homály uralkodik a szövegben, csak az utolsó sorban fogalmazódik meg csattanószerűen, hogy a halálos betegem női személy, és reménytelenül szerelmes a főorvosba. Reménytelen vágya az a halálos betegség, melyből kigyógyulni nem lehet.

A verssorok jól gördülő, háromütemű tizenegyes sorok (4/4/3), melyek, helyenként, tizenkettesbe váltanak át. A népi költészetre jellemző páros rímek tagolják jól érezhető ritmikái egységekre a szöveget. Helyenként a székely tájnyelvre jellemző szóhasználatot, beszédjellezőket figyelhetünk meg. Ilyen a *kévéncsi* (kíváncsi), *innet* (innen) forma és a kórház szó tájnyelvi alakja: *kórház*. A *szóra* román kölcsönszó jelentése: nővér, ápolónő. Kevésbé igényes, beszélt nyelvi alak a *mutassa* (mutatja) és a *hallgassa* (hallgatja) realizáció. Új stílusú, helyi ballada lévén, az énekelt változatban megfigyelhető a feszes, csárdásszerű ritmus. A dallam azt is bizonyítja, hogy helyi személy vagy közönség alkotta, hisz az egyértelműen petki témájú Bíró Margit balladáját is erre a dallamra énekelik.

Ez a balladaváltozat kiváló lehetőség a néprajz által vizsgált lokalizálódás, adaptálódás, terjedés jelenségének megfigyelésére. Sok balladagyűjteményt tanulmányoztam, nem egyben találok a kórházban szenvedő hős bemutatásával, de ezek mind legények, katonák voltak. Pl. a *Háromszéki népballadák* című gyűjteményben a 261–267. számú balladához, a *Szatmári népballadák* című balladás könyv 113–117. számú változataihoz, az *Álomvíz partján* című, Feketeügy vidéki magyar népballadákat tartalmazó kötetben a 111–112. számú szöveghez, a leggazdagabb népballada-gyűjteményünkben, a Kallós Zoltán gyűjtötte *Balladák könyvében* a 211., 212., 213. számú balladához hasonlít pár sor, fordulat a tanulmányozott balladában. A kutatók szerint ezek a balladaváltozatok mind a *Kórházban* témacímhez sorolhatók. Valószínű, hogy a már általánosan ismert fordulatokat, motívumokat használta valaki tragédiája elpanaszolására. Így született ez az egyedi változat, amelyben női személy a szenvedő hős. Hálás vagyok a sorsnak, hogy lehetővé tette, hogy megismerjem és bemutassam ezt a szomorú történetet. Így válik, válhat egyre sürűbbé ismert népballadánk hálójának rendszere.

A közel harminc éve gyűjtött petki balladák magnóra énekelve, füzetbe lejegyezve olyan támogatókra várnak, akik anyagiilag segítenék kiadásukat, könyvbe való mentésüket, közkinccsé tételüket.

Lőrincz József

Fonók Máréfalván*

Házszenteléskor a csengettyűs béjött, megkérdezte, béengedjük-e a szent keresztet? Édesanyám adott egy lejt a csengettyűsnek, ajtót nyitott és már hallatszott, ahogy a kántor a kapunál énekl:

A királyok királyának, Jézus Krisztusnak,
Szűz Mária szent fiának, mi egy urunknak
Jer, mi mondjunk dicséretet mi megváltónknak.

Utána a pap két minisztrással [ministránssal] a házba ért, mondván: Békesség a háznak s a benne lakóknak. Tömjénillatú füstölővel és szenteltvízzel megszentelte a házat s a benne lakókat, a kántor az ajtóra írta a háromkirályok betűjelét és az évszámot. A pap egy pár szóval elbeszélgetett édesapámmal, ezalatt a színes cérnára kötött szaloncukrot a minisztrás nyakába akasztottam.

A minisztrások kifelé menet ezt kiáltották: Jó fonó, jó szövő, korán kelő, hatlovas hintón vigyék férjhez! Ahol nem kaptak cérnát, cukorkát, ezt kiáltották: Rossz fonó, rossz szövő, délig aluvó, tyúkszaros taligán vigyék férjhez!

Miután a pap, kántor továbbment, nyomban érkeztek az egyháztanácsosok: Márton és Józsi bácsi, vállukon átalvetővel s karos kosárral a kezükben, amibe minden háznál egy tányér fuszulykát és két tojást kaptak. Ezeket a papnevelde részére gyűjtötték.

Miután mindannyian távoztak, édesanyámmal gyorsan utánuk mentünk a szomszédba, ahol víg farsangi napokat kívántunk egymásnak. A hiedelem szerint: amelyik asszony nem kísérte el a papot, annak a nyáron nem nőtt meg a kendere.

Ilyenkor mindenki pánkót sütött, szomszédoltunk, megbeszéltük, kinél kezdjük a fonót, hány lakodalom lesz a fáságon [farsangon], igazi fásáangi hangulat kezdődött.

Vízkereszttel befejeződött a karácsonyi ünnepekör. Vízkereszt utáni vasárnap volt az első színdarabos fásáangi bál. Az ünnepek után gyorsan elmentünk Simon Mária nénihez, aki a Dájt utca tetején lakott, megkértük, adja ki az első házat, hogy oda járjunk fonni. Miután megegyeztünk, esténként egy-egy hasábfával a hónunk alatt, hetente egy liter petróleummal s guzsallyal a kezünkben mentünk fonni. Minden este tíz órakor letettük az orsót, s ha jó nagy hó volt, s megérkeztek a legények is, kimentünk szánkózni. Kovács Dénesnitt volt egy jó nagy szánkó, azt kihúzták, keresztül-tettek rajta egy deszkát, haton-heten reáültünk és úgy béereszkedtünk, keresztül a Medvenyelven, hogy a nagy úton álltunk meg.

Az asszonyok külön fonóba jártak, ahova a férfiak is elmentek. Az ügyes háziasszony idejében megrakta a lert pityókával, ami a fonó végére megsült, majd jóízűen megették. Volt, amikor a leányok szerre jártak fonni. Esti harangszó után fogtuk a guzsalyt a hónunk alá, összegyűltünk, körbeültük a házat s munkához láttunk. Igyekezünk, hogy mire jönnek a legények, az orsón legalább fél supi fonal legyen. Kilenc óra körül behallatszott a le-fel járó legények éneke.

Ilyenkor a háziasszony biztatott: – No leányok, tük es énekeljeteK valami legénycsalogatót, nehogy felmenjenek a cekendalji fonóba a legények.

Így osztán reazendítettünk mü es:

Este van már, késő este, kilencet ütött már az óra.
Az én csárdás kisangyalom mégse jön el a fonóba.
Vagy haragszik, vagy beteg, vagy talán nem is szeret.
Így hát, csárdás kisangyalom, tiltva vagyok én tetőled.

Máréfalvi sugár torony jaj, de messzire ellátszik.
Tetejében, a négy sarkában négy szál rozsmaring lehajlik.
Egyik hajlik a vállamra, másik a babáméra.
Lehajtom a bús fejem a rózsám ölelő karjára.

Erre osztán a legények es hamar elkezdtek, hogy:

Esik a fergeteg, ázik a köpönyeg,
eresszél be, csárdás kisangyalom,
mert megöl a hideg.

A leányok bentről jó hangosan folytatták:

Nem eresztelek bé kilenc óra után,
eriggy oda, ahol eddig voltál,
huncut, kutya betyár.

A legények folytatták:

Nem voltam én sehól,
mindig nálad voltam,
a zöldre festett rácsos kis kapudat
mindig kopogtattam.

Hosszas huzavona után béengedtük a legényeket, azok gyorsan odahúzódtak egy-egy kiszemelt leány mellé s ízibe udvarolni es kezdtek. Addig-addig lökdösték a kezünket ide-oda, amíg el nem ejtettük az orsót. A legények hamar felkapták es egy pár csókért adták vissza. Ha valaki nem váltotta ki az orsót, akkor a leány a fonó után felmatóllálta [feltekerte] a fonalat a leány kapujára.

Tíz óra körül, ha már fontunk egy supit, elkezdtünk jácodni [játsszani]. Leggyakoribb játék a zálogozás volt. Ki-ki egy nála lévő tárgyat – hajcsat, gyűrű, bicska, gyufa stb. – beléteK egy bundasapkába. Ez volt a zálog. Egy leány fogta a sapkát, kivett belőle egy tárgyat es azt mondta: – Mit ítél a bíró annak, akinek a záloga a kezében van? A kinevezett bíró a következőt ítélte: – egy pár csók a megnevezett személynek, csillagszámlálás: egy leány s egy leány kiment az

ajtón, es amikor visszajötteK, annyi csókot adtak egymásnak, ahány csillagot számoltak. Ítélték börtöncsókot, huszárcsókot, szarkatánc járást. A börtöncsóknál a leány es leány közé tettek egy karosszéket, es a szék karján lévő rács között adódtak a csók. A huszárcsókot a leány térdén ülve adta a leány. A szarkatánc járásnál legugrolva helyben, szarka módon kellett szökdösni s közben a tenyerünket elől-hátul összecsapkodni a következő szövegre:

Hopp csillárom, csillárom,
szarkatáncot kijárom.
Ahogy járom, úgy járom,
méges attól kijárom.

Szokás volt a fonó végén a földözés is. A leányok a földön körbeültek, felhúzott térdel a kör közepe felé. A térdük alatt egy földöt körbeadogattak, bőrokolyájukkal takarva. Egy, a kör kö-

zépén álló leány ki kellett találja, hol van a földő. Ha valamelyik leány nem jött este a fonóba, tudtuk, hogy udvarló van a dologban. Egyszer G. Anna barátnőnk es otthon maradt, mert a falubeli erdősz vizitába ment hezza. Ugye az erdősz jó partinak számított, nem lehetett kikosarazni, hát Anna nem jött el a fonóba. Kilenc óra körül felkerekedtünk, szereztünk egy szánkót, majd elmentük Annához. Bebújtunk a tornác alá csendben, es az egyik leány bément a házba, úgy, mint vizita. Rövid beszélgetés után elköszönt, s Anna a szokás szerint kikísérte. Az ajtó előtt elkaptuk, szánkóra tettük s nagy ricsajjal vittük a fonóba. A hoppon maradt erdősz hosszú ideig neheztelt ránk. Hát ez volt a leánylopás.

A fonó végén amelyik leány csókot akart kapni, gyorsan az ajtónak támaszkodott, karját széttárta, mondván: – Felakadtam, ki vág le? Pl. vágjon le Rózsika! A levágás egy pár csók volt, utána ajtót nyitottak es hazamentünk.

Mihálykó Ilona

* Részlet a szerző készülő könyvéből.

*Fonó asszonyok
a máréfalvi Tájházban
Balázs Ödön felvételei, 2010*

A Várhegy északnyugatról

Rapsóné vára

Rapsóné várát sokan ismerik, vagy legalábbis hallották már a furfangos tündér és a rászedett ördög mondáját. A vár Sóvidék és tágabb környékének kedvelt kirándulóhelye. A székely „ösvárak” egyike – véli Orbán Balázs, aki romantikus történelemképének megfelelően a székely múlt tárgyi emlékei után kutatva vélt vagy valós várak láncolatával hálózta be a középkori Székelyföldet.

Nagy kutató elődünk szemlélete fölött elszállt az idő, a történelemtudomány az írott és nyelvészeti adatok alapján rámutatott arra, hogy a székelység nem volt összefoglaló, hanem a 12-13. századtól települt meg mai hazájában. Ennek megfelelően volt egy időszak a kutatásban a 20. század hetvenes éveitől, amikor a Székelyföld középkori várait nem a székelységnek tu-

lajdonították, hanem a megtelepedésüket megelőző 11-12. századi határvédelmi váraknak, melyek a korai Magyar Királyság gyepűin védték az országot a keleti népek betörései ellen. E várláncolatba illeszkedett Rapsóné vára is. Nem célom a fenti elmélet részletekbe menő taglalása, az alábbiakban Rapsóné várának bemutatásával és elemzésével foglalkozom a történeti földrajz eszközei és a legújabb régészeti kutatások eredményei alapján.

Rapsóné vára az Erdélyi-medence keleti peremét határoló Görgényi-havasok központi masszívumától, a Mezőhavastól délnyugatra, a hegység egyik nyugati oldalnyúlványának, a Kis-Juhod vize völgye fölé emelkedő Várhegy (952 m) csúcsán fekszik. A vártetőt legkönnyebben a keleti oldalról lehet megközelíteni egy nyereg mentén, amely a Görgényi-havasok tömegéhez csatlakozik. A várhegyet a többi oldalon meredek kaptatók övezik, nyugaton helyezkedik el az Erdélyi-medencére tekintő, sarkantyűhelyzetben lévő Rapsóné sziklája. A korabeli út feltehetően a Küküllő völgye felől, a vártetőtől keletre álló Kőrisdomb oldalán ért fel a vár keleti oldalának nyergébe; véleményem szerint a Juhod völgyéből, a Kápolna-mező felől is vezetett út a várba.

A kelet-nyugat irányú keskeny vártetőt szabályos, nyugati végén lekerekített téglalap alakban, 115 m hosszúságban és 41 m szélességben kiterjedő várfal övezi, a meredekebb részekre nem raktak falat. A helyben kitermelt andezittömbökből

mészhabarcsba rakott fal szélessége 1,8–2 m. Az 1974. évi ásátások idején még 1,7–1,8 magasságban álló várfalak mára alaposan lepusztultak.

Az erősséget középkori forrás nem említi, a legelső írott adat rá a 17. századból való, ekkor már rég használaton kívül volt a „Rabsuna” néven feljegyzett vár. A középkori településterület határán álló várhoz a legközelebb fekvő falvak az Árpád-korban, mai ismereteink szerint, Sóvárad és Sófalva voltak, Parajd és Szováta a késő középkorban, kora újkorban létrejött települések.

A vár területén először 1974-ben folytattak régészeti kutatásokat (az ásátások vezetője egy kolozsvári régészprofesszor, Ferenczi István volt), melyek során vas kori településnyomok, illetve a vár ma látható falmaradványai kerültek felszínre. A feltárás során megtalálták a vár bejáratát, illetve fakapujának helyét az északkeleti sarkon, cáfolva az Orbán Balázs által feltételezett délkeleti kötorony és a vár legmagasabb pontján álló kút létét. A szelvényekből Árpád-kori kerámia, vastárgyak és egy középkori rézüst került elő. A várat, mint már fentebb utaltam rá, a kora Árpád-kori határvédelem egyik láncszemeként határozták meg az ásatok.

2009-ben újabb ásátást kezdeményeztünk Rapsóné várában a korábbi feltárás eredményeinek hitelesítése (a dokumentáció, illetve a leletanyag egy része ugyanis elkallódott), illetve a vár területének jobb megismerése végett.

A vár építésének, keltezésének szempontjából az északi fal belső oldalán az egyik korábbi ásatási felület mellett nyitott szelvény (1.) bizonyult a legjelentősebbnek. Megfigyeléseink szerint a falat az andezit-málladékos altalajra lépcsősen bevágott padkára emelték, az alapfalat egyazon szélességben a felmenő fallal, átmetszve egy barna, tömött kultúrreteget,

A várban talált középkori rézüst (1974)

Vasból készített, ezüsttel tausírozott, ún. líra alakú csat (2009)

melyből Árpád-kori kerámia (legkésőbbi lelete jellegzetes 13. századi tölcséres fazék pereme) és egy ezüsttel tausírozott, ún. líra alakú vascsat került elő. A sziklafelszínen alkalmi tűzhely vörösre átégett felületét és fekete, faszenes égéstermékét bontottuk ki. Régészeti megfigyelésünk alapján megállapítható, hogy az északi fal felépülése a vár készítésének nem a legkorábbi szakaszában történt, ugyanis az általa átvágott réteg megelőző, középkori élettevékenység nyomát őrizte.

A vár legmagasabb pontján nyitott szelvény (2.) is új információkkal szolgált. A 10–15 cm-es szintekben végzett bontás során földbe ástott régészeti objektum nyomát nem figyeltük meg, viszont a szintekből előkerült kerámiatöredékek és paticsdarabok lényegi adatmorzsák a vár belső életének vonatkozásában. A legfelső szintből viszonylag nagy mennyiségű Árpád-kori kerámia és patics töredék került elő, a leletek száma szintenként csökkent. Értelmezésünk szerint az intenzív kerámia- és főként patics töredék (átégett agyagtapasztás) egyértelműen jelzi, hogy a felületen felszínre épült faszerkezetű, sártapasztásos, utólag leégett épület állt. Az 1. és 2. szint javarészt középkori (13–14. század) kerámianyaga ennek keletkezését is meghatározza. A szelvény bontása során két nyéltűskés vaskés is napvilágot látott.

Az előző ásatás dokumentációja és leleteinek elemzése révén még egy felszíni épület nyomait tudtuk kikövetkeztetni a vár keleti részén. Az összességében kis felületen megkutatott várban minden bizonnyal további épületek álltak, melyek feltáratlanok, illetve az évszázados erózió teljesen elpusztította azok maradványait.

Feltárásunk során egy építéstechnikai megfigyelést is tettünk a várfalak készítésére vonatkozóan. A szelvényekben több helyen észlelt mészlencsék és mészkődarabok arra utalnak, hogy a mész előkészítését a várban végezték. A habarcsminták makroszkopikus elemzése egyértelműen cáfolja a vár forrómész-technikával történt építését, ugyanis a kötőanyag minden esetben apró kövekkel, kavicsal kevert, tehát a habarcsot előkészítették, mielőtt a kövek közé öntötték volna. (Ugyanez mondható el a többi középkori udvarhelyszéki kővár habarcsának anyagáról.)

Mire következtethetünk még a feltárások eredményeinek világánál Rapsóné vára és környezetének vonatkozásában?

A vár területén eddig folyt kis felületű feltárások néhány alapvető következtetést tesznek lehetővé. Az északi fal mellett

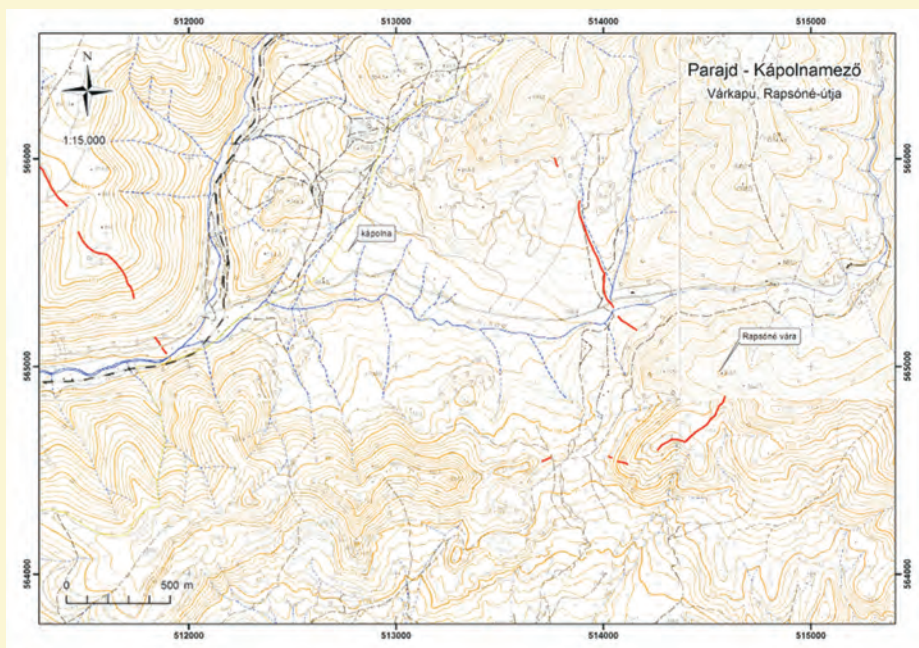

nyitott szelvényben sikerült megfigyelni, hogy a várfal elkészültét megelőzte egy Árpád-kori kultúrréteg, tehát a vár kiépülése elhúzódó folyamat lehetett. Az északi és nyugati falszakaszok eltérő habarcsanyaga szintén azt mutatja, hogy a vár hosszabb idő alatt készült el. Rapsóné várában közvetve sikerült kimutatni több helyen felszínre épült, faszerkezetű, sártapasztású házak meglétét, melyek lakó- és raktáreépületek lehettek, erre utal a belőlük előkerült leletanyag: agyagból készített fazekak, tálak, fémeszközök és állatcsontok. A kevés vadállatcsont feltehetően azt jelzi, hogy az itt tartózkodás sosem volt hosszabb idejű, és a hűskészletek a települések háztartásainak tartalé-

Az északi várfal feltárt részlete (2009)

kaiból származtak. A 13. század második felére jellemző, tölcséres peremű edényforma az északi várfal építését jól keltezi, így óvatosan megfogalmazható, hogy a kővár létrejöttét a tatárjárás előidézte sokkhelyzet váltotta ki, amelynek súlyos következményei voltak a Székelyföldre nézve is, egy várépítési hullámot idézve elő a székely közösség területén. 1285 után a tatár hadakat sikerült már Moldvában megfékezni, 1345-ben, majd a rá

Rapsóné vára környezetének régészeti emlékei (Kosza Antal)

Középkori kápolna helyszíne a Kápolna-mezőn

következő évben a székelyeknek nagy szerepük volt a tatárok elleni hadjáratok sikerében. Ezzel összhangban, ahogy a mongol veszély alábbhagyott, a távoli menedékvárak többségét (Rapsóné vára, Tartód vára) felhagyták. Rapsóné várát felépülése után fokozatos készenléti helyzetben tartották – a leletanyag kései darabjainak megfelelően – a 14. század közepéig, majd a vészhelyzet megszűntével a túlságosan távol fekvő mentsvár legfeljebb alkalmi menedékhely lett.

A Juhod völgyét záró földsánc

A Görgényi-havasok szegélyén, az udvarhelyszéki és marosszéki középkori településterület peremén található Rapsóné vára a székely közösségi várépítés klasszikus példája. Határvár funkcióját topográfiai helyzete egyértelműen cáfolja: a magas hegyek védelmében megbúvó vár a keletről betörő ellenséget nem volt mi módon figyelje, ellenőrizze vagy fenntartsa, ugyanis a középkori útvonalak elkerülték környezetét. Fosztogatás és zsákmányszerzés, nem pedig a terület-szerzés volt a Kárpátok szorosain keresztül támadó keleti népek célja, akik jól ismerve Erdély adottságait, a tartomány belső, gazdagabb részei felé vették út-irányukat. Az ellenfél beözönlését fenn-

tartani már nem képes székelység másik fő feladata e ponton az önvédelem volt, emberi és anyagi javaik oltalma. Az ellenséget már csak nyílt csatában lehetett megállítani, ezt a szerepet a vajdaság alakulatai, köztük a székely katonai kontingens látták el.

A nehezen támadható, többnyire rejtett helyeken épült egyszerű gyűrűfalas – minden bizonnyal gyilokjáróval ellátott – menedékvárak használatában több tényező utal az ideiglenes jellegre (vékony kultúrreteg, kevés leletanyag, kőépületek és kutak hiánya). E várak mai székely településekkel való összekapcsolása önkényes és általában a modern közigazgatási állapotokat tükrözi (Tartód vára, Rapsóné vára), viszont építésük idején a még osztatlan széki vagy több falucsoport által közösen birtokolt havashoz tartoztak. Annak ellenére, hogy a fenti érvelés alapja (Tizenhétfalusi havas, Ős-Marosszéki havasok, Hatod) a késő középkori, fejedelemség kori helyzet leképezése, feltehető, hogy ez az állapot többé-kevésbé visszavetíthető egészen az Árpád-korig. A székely közösségi várak építése széki szervezés vagy falucsoportok közös munkája alapján jött létre.

Rapsóné vára a rendelkezésünkre álló adatok és ismeretek alapján az udvarhelyszéki és marosszéki székelység egy része által közösen épített és használt menedékvárnak tartható. A vár további kutatását a Vártető alatti, ettől nyugatra található Kápolna-mezőn valaha állt középkori kápolna és a körülötte feltételezett faluhely, valamint a mezőt övező töltésszakaszok (Rapsóné útja, Várkapu, Juhod völgyét záró sánc és árkok) együttes vizsgálatával kell folytatni. Noha régészetiileg még nem történt feltárás rajtuk, az már topográfiai elhelyezkedésük alapján is megállapítható, hogy a Kápolna-mezőn és annak környezetében található földsáncok és kőtöltések védelmi funkciót egy esetlegesen keletről támadó, a Görgényi-havasok masszívumán áthatoló, Rapsóné várát bevező ellenféllel szemben képtelenek lettek volna betölteni. A Kápolna-mezőt övező objektumok sokkal inkább ennek helyi védelmét látták el, kapcsolatukat Rapsóné várával nem ismerjük.

Rapsóné várát a történeti források hiánya a mondák titokzatos világába helyezi, ahonnan a régészeti kutatások szerény, ám kézzelfogható valósága segít a történelem színpadára emelni múltjának epizódjait.

Sófalvi András

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 14. A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye (II.)

Az Örökségünk előző számában vázoltam a Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteményének történetét, átvételi körülményeit, szerkezetét, és röviden áttekintettem a gyűjtemény legnagyobb szerkezeti egységét kitevő *Céhes iratok* tartalmát, kiemelve a legjelentősebb, legértékesebb darabokat. Az ismertető második részében a további iratcsoportok bemutatása következik.

A székelyudvarhelyi magisztrátus iratai

A mindössze nyolc levéltári egységből álló iratcsoport jelentőségét nem terjedelme, hanem hézagpótló jellege adja. Székelyudvarhely város történeti irattára meglehetősen hiányosan maradt ránk, így az itt található – részben a város gazdasági életét, részben közigazgatását és igazgatszolgáltatási tevékenységét érintő – levéltári egységek különösen fontosak Székelyudvarhely 18-19. századi múltjának megismeréséhez. Helytörténeti szempontból leginkább a városi magisztrátus 1819–1843 között keletkezett határozati jegyzőkönyvei tarthatnak számot nagyobb érdeklődésre.

Községi protocollumok

Az iratcsoportot alkotó hét levéltári egységből tulajdonképpen csak három felel meg a címbeli műfaji besorolásnak, ezek Városfalva (1773–1851) és Oroszhegy (1851–1858) községek előljáróságának határozati jegyzőkönyvei (983., 987., 988. számú iratok), amelyek tartalmazzák a felsőbb közigazgatási szervek részéről érkezett utasításokat, körleveleket, leiratokat is. Három további levéltári egység udvarhelyszéki közösségek vagy magánszemélyek különböző birtokpereinek írásos anyagát tartalmazza. A helytörténészek haszonnal lapozgathatják a Városfalva és Homoródszentpéter között zajló határper anyagát (984. sz.), a Kápolnásfalu és 16 szomszédos falu határperének iratait (985. sz.), vagy bizonyos étfalvazoltáni, fülei és székelyszáldobosi személyeknek a vargyasi Daniel család ellen folytatott birtokperének iratait (986. sz.).

Az iratcsoport minden bizonnyal legértékesebb darabja III. (Habsburg) Károly királynak a szentgyházai és kápolnásfalvi communitas javára 1724. május 17-én Bécsben kibocsátott kiváltságlevele (982. sz.). A pergamenre írt ünnepélyes oklevél, melyen III. Károly és kászoni br.

*A Pozner család címere
(Részlet a II. Habsburg Lipóttól
1791-ben nyert nemeslevélből)**

Bornemisza János udvari kancellár kézjegyét találjuk, megújítja I. (Habsburg) Lipót 1701-ben adott kiváltságlevelét, amely a maga során megerősítette „*Szentegyház és Kápolnás Oláhfalva*” közösségének Báthory Gábortól 1609-ben, Bethlen Gábortól 1614-ben és I. Rákóczi Györgytől 1631-ben nyert privilégiumait.

Családi iratok

A 269 levéltári egységből álló iratcsoport legtekintélyesebb részét a *szentgericeai Jakab* család kénosi ágának iratanyaga (1728–1945) teszi ki a maga 153 iratával. De nem csupán a darabszám, hanem az itt található iratok információs értéke alapján is ez tekinthető az iratcsoport legnagyobb érdeklődésre számot tartó részének. A család a háromszéki Árkosról származott el a marosszéki Szentgericére, ahol 1649-ben Jakab Simon – András, Mihály, György és István nevű fiaival együtt – katonai szolgálatait kapott II. Rákóczi György fejedelemtől címert és nemeslevelet. A négy fiú 1657-ben részt vett a fejedelem sikertelen lengyelországi hadjáratában, ahonnan csupán György tért vissza, három testvére odaveszett. Utóbb a család különböző (szabédi, pókai, kénosi) ágakra szakadt, de mindannyian e 17. századi Jakab György leszármazottai és a szentgericeai előnevet használták.¹ A csa-

lád legismertebb tagja Jakab Elek (1820–1897) akadémikus, történész-levéltáros volt. Lapozva a nagyjából 18-19. századi iratokból álló anyagot, számos, a Székelyföldön is birtokló nemesi család történetéhez találunk hasznos adatokat: több irat is vonatkozik az ábránfalvi Ugron, a nagyercsei gr. Tholdalagi, a lozsádi br. Györffy vagy a gyulafehérvári Farkas családok homoródszentmártoni, máréfalvi és mezőgerebenesi birtokaira, ezek leginkább adásvételi és haszonbérleti szerződések, birtokösszeírások, kötelezvények, panaszlevelek, tanúvallomások, nyugták, hivatali levelek.

A *Szotyori* család iratanyagában (1590–1863) főleg Székelykeresztúr környéki családokra vonatkozó iratokat találunk (pl. az újszékelyi Lőrinczi és Buzogány, az alsóboldogfalvi Ferenczi vagy a bőzódújfalusi Kovács családok). A családi iratgyűjtemények szokásos irattípusait (egyezséglevelek, adásvételi és haszonbérleti szerződések, végrendeletek, osztálylevelek, kezeslevelek) felvonultató anyagból külön említést érdemel a Lőrinczi János és Lőrinczi István özvegye, újszékelyi Mihályi Borbála közötti egyezséglevél 1654-ből (1145. sz.). Meglepő módon egyetlen irat sem a névadó Szotyori familiára vonatkozik, így csak feltételezni lehet, hogy a szotyori Szotyori² család Székelyudvarhelyre költözött egyik ágának hagyatékáról lehet szó.

Az *erdőfülei Fosztó* család iratai (1638–1859) között bardócszéki familiák különféle ügyleteit (adásvétel, zálog, kölcsön, haszonbérlet, birtokmegosztás) vagy éppen peres ügyeit dokumentáló iratok fordulnak elő. A Fosztó család 1540-ben tűnik fel a forrásokban, amikor Majláth István erdélyi vajda fülei Fosztó Tamásnak megparancsolja, hogy Daniel Péter egyik perében szálljon ki Vargyasra és tegyen jelentést. A családot az 1566. évi összeírásban Menyhért, Imre és János fülei lófők képviselik, egy évtizeddel később pedig arról van adat, hogy Fosztó Menyhértnak két jobbágyportája van a faluban.³ 1602-ben Giorgio Basta császári generális előtt három családtag is letette az esküt: Fosztó Imre, András és Bálint; 1614-ben (majd 1627-ben is) mellettük feltűnik Fosztó Máté is. Mindannyian lófőként szerepelnek az összeírásokban.⁴ A 16–18. században a család több széki előljárót adott: a vargyasi Daniel Péter familiárisi köréhez tartozó fülei Fosztó Imre 1590-ben Bardócszék alkirálybírája volt,⁵

Fosztó Máté 1635-ben a szék követe, Fosztó György pedig 1697–1711 között a szék jegyzője.⁶

A szentegyházi Ambrus család iratai (1741–1872) leginkább a két kiváltságos közösség, Szentegyháza és Kápolnásfalu 18-19. századi történetére vonatkozóan tartalmaznak adalékokat.

A családi hagyatékok mellett ezen iratsorozatban találjuk Székelyudvarhely két jeles, 19. századi személyiségének, Bod Károlynak és Szakács Istvánnak az irathagyatékát is. A jogot, filozófiát és teológiát végzett Bod Károly⁷ (1848–1926) református kollégiumi tanár, igazgató iratai (1868–1902) között főleg marosvásárhelyi, pesti, sárospataki, zürichi és marburgi tanulmányait igazoló, illetve lelkipásztori tevékenységére vonatkozó iratok fordulnak elő.

Szakács István⁸ (1808–1876) Keresztúr fiúszék, majd Székelyudvarhely város seb orvosának iratai (1837–1882)⁹ úgyszintén főleg a névadó tanulmányaira, illetve orvosi pályájára és 48-as tevékenységére vonatkoznak.¹⁰ Orvosi diplomájának 1851-ben készült hiteles másolata szerint a marosvásárhelyi születésű ifjú tanulmányait 1837-ben Kolozsváron végezte a Királyi Lyceumban, ahol sebészeti és szülészeti szakon is szigorlatot tett, így mindkét hivatás gyakorlására jogot szerzett.¹¹ Pályája első öt évéről nincsenek adatok, annyi bizonyos, hogy 1842 nyarán lett Keresztúr fiúszék seb orvos. Dr. Fejérvári Lajos udvarhelyi szék orvos tanúsítványa szerint „Seb orvos Szakács István úr tudományos mesterségét jól érti, abban jártas, jó, ügyes, könnyű kezefogású [...] receptjei rendszabályosak, azok

szép, tiszta, érthető betűkkel kifejezvék [!]. Józsan és erkölcsös életű, testi alkotása ép, egészséges, erőre s állandóságra mutat, amelyek hivatala folytatására egy seborvosnak elmúlhatatlanul megkívántatók.”¹² Hivatását a legnagyobb közmegelegedésre gyakorolta, érdemeit több rendben is elismerték a hivatalosságok. Némelykor arra is rákényszerült, hogy gondatlan kollégái által okozott bajokat orvosoljon. Az 1844-ben történt máréfalvi eset, amikor Bartók István széki sebész figyelmetlenségéből egy tömeges himlőoltás alkalmával történt súlyos műhiba, jellemző a 19. század derekának székelyföldi egészségügyi viszonyaira. Három évvel később a falu polgári és egyházi előljárói a Szakács István részére kiállított tanúsítványukban így emlékeztek az esetre: „Alólírtak adjuk e kéziratunkat arról, hogy midőn 1844-ik évben rendes sebész Bartók I. úr a máréfalvi kisdedekbe a bujasenyvet¹³ elég szerencsétlenül bé oltotta, és ugyan nem elég pontosan s süketlenül is gyógyított, a Tekintetes Nemes Tisztaságtól ide rendeltetett és falunkba ki szállott tisztelt Szakács István úr a kórházakat nagy szorgalommal látogatta, a betegek gyógyításán tellyes igyekezettel iparkodott, és noha szállása nem elég kényelmes, kosztja is silány volt, béketűrőleg és férfiassal kitartással működött, úgy, hogy nagy részben betegeink nékie köszönhették e makacs nyavalyától menekedéseket, melyről ezenel jó lelki üsmereettel bizonyítottunk.”¹⁴ Sikeres máréfalvi ténykedése elismeréseként Udvarhelyszék tisztsége 1847. március 26-án ünnepélyes kiállítású dicsérő oklevelet is kibocsátott, melyben a szék előljárói egy-

*A székelyudvarhelyi Ágotha család címeres nemeslevele 1660-ból***

ben udvarhelyszéki helyettes sebész tevékenységét is méltányolták.¹⁵ A szabadságharcot követő időszakból Szakács István tevékenységére vonatkozóan két évtized múltán van újabb adat: egy, az országos főorvos által küldött levél címzése szerint 1866-ban Székelyudvarhely rendes orvosa volt.¹⁶ Tíz évvel később a város református halotti anyakönyvében is e tisztséggel szerepel. Hatvannyolc éves korában, 1876. január 20-án tüdővész következtében érte a halál.¹⁷

Vegyes iratok

Az 1649–1940 közötti időszakban keletkezett 96 levéltári egység változatos irattípusokat képvisel (szerződéses, jegyzőkönyvek, guberniumi leiratok, összeírások, számadások stb.). A fond e részében is szép számmal találhatóak család-történeti vonatkozású iratok. Ilyen pl. a székelyudvarhelyi Ágotha család címeres nemeslevele 1660-ból (1283. sz.), a galgói Rác család részére bizonyos szolnokdobokai birtokokra vonatkozóan kibocsátott adománylevél 1700-ból (1373. sz.), a Pozner testvérek (Ferenc, Bernát és György) nemeslevele 1791-ből (1292. sz.), a mezőkölpényi Zongor család nemesességét tanúsító ítélet 1845-ből (1319. sz.), illetve az utóbbi família vázlatos családfája (1335. sz.).

Kérdéses, hogy miként került a Pozner család címeres nemeslevele¹⁸ a múzeum gyűjteményébe, hiszen a családnak Szabolcs megyében voltak a birtokai, tagjai ott viseltek hivatalokat.¹⁹ Kevésbé talá-

nyos az Ágotha család címeres nemeslehelének²⁰ a gyűjteményben való feltűnése, hiszen a nagyon népes familia évszázadokon keresztül sok-sok tagja által szorosán kötődött Székelyudvarhelyhez.²¹ A család minden bizonnyal legismertebb képviselője a tordai születésű Ágotha János (1808–1880) festőművész, rajztanár – Kelemen Lajos szavaival „az első erdélyi magyar képtár alapvetője”²² – volt, aki 1822–1825 között a székelyudvarhelyi római katolikus gimnáziumban tanult²³ és az 1830-as évek elején rövid ideig arcképfestőként itt is élt. Felsőbb tanulmányait Pesten és a bécsi Akadémián végezte, de 1836–1837 körül nélkülvölése miatt kénytelen volt tanulmányait abbahagyni. Nagyszébenben telepedett le, ahol rajztanárként, oltárkép- és portréfestőként tengette életét. „A legszegényebb, legelesettebb művészek közé tartozott, kinek pályáját éppen nyomorúságos helyzete kényszerítette bele a rajztanárook mindennapi robotjába” – írta róla Murádin Jenő.²⁴

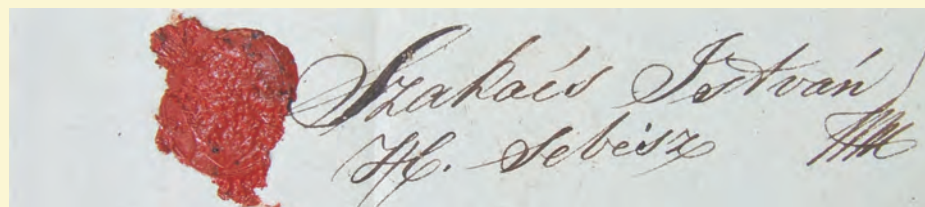
Ezen iratcsoportból említést érdemel továbbá két nagyobb lélegzetű birtokösszeírás 1765-ből, illetve 1817-ből. Az első marosnémeti gr. Gyulay Sámuel máréfalvi, miklósfalvi, kányádi, bétai, dobói, vágási, égei, dályai, felsőboldogfalvi, bikafalvi, szombafalvi és bágyi részjóságait (1365. sz.), míg a második a széplaki Petrichevich-Horváth Dániel után maradt észak-erdélyi és mezőségi (az unokai, magyarfülpösi, mezőszentmártoni, melegföldvári, kapori, szászszentjakabi, magyarpalatkai, szóteleki, ugruci, magyarfodorházi, sólyomköi, kovácsi) részjóságokat veszi számba (1367. sz.). A gazdasági jellegű iratok sorában szólni kell a dévai Haller uradalomnak a kincstár általi megváltása kapcsán 1826-ban készített számadásról is (1304. sz.). Ugyanezen iratcsoportban található az egykori marosvásárhelyi levéltáros, Biás István (1877–1950) egyik történeti munkájának kézírata, borítóján a következő szövegű címkével: *Adatok Ders Udvarhely megyei község történetéhez, 1905* (1370. sz.), amely tulajdonképpen a székelyderzsi Petki család történetéhez gyűjtött levéltári adatokat tartalmazza. Külön érdekessége ezen iratcsoportnak, hogy jó néhány darabja pergamenre íródott (1283., 1292., 1308., 1309., 1355.), ezek a hordozóanyag miatt is nagy értéket képviselnek.

F 249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye (évkör: 1584–1945; mennyiség: 2020 levéltári egység, 6,45 fm.; leltárszám: 54, 141; magyar, latin, német, román nyelvű iratok)

Bicsok Zoltán

1. Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy, 2003 [hasonmás kiadás]. 109–111. (A továbbiakban: Pálmay: *Udvarhely...*)
2. A háromszéki szotyori Szotyori család először az 1614. évi lustrában tűnik fel Pál, János és Mihály nevű tagjai révén. Az 1682-ben armálist szerzett családnak utóbb két másik ága is kialakult Lisznyóban és Kantában, de a család egyes tagjai a 18–19. század fordulóján különböző hivatalok élén feltűnnek Hunyad vármegyében, Marosvásárhelyen és Gyulafehérváron is. – Uő: *Háromszék vármegye nemes családjai II*. Sepsiszentgyörgy, 2000 [hasonmás kiadás]. 431. (A továbbiakban: Pálmay: *Háromszék...*)
3. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. – Erdőfüle. – http://adatbank.ro/adatbank_uj/inchtm.php?akod=383 (2012. jan. 29.)
4. *Székely Oklevéltár. Új sorozat*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzétette Demény Lajos. Kolozsvár, 1998. 101, 293, 728.
5. Balogh Judit: *A vargyasi Daniel család karrierjének kezdetei a 16–17. század fordulóján*. – <http://www.uni-miskolc.hu/~bolbaju1/45.pdf> (2012. január 29.)
6. Pálmay: *Udvarhely...* 73.
7. Az albisi és felsőcsernátói Bod család az előnevükben szereplő települések mellett Márkosfalván és Eresztevényben is rendelkezett birtokokkal. Címeres nemeslevelet kétszer is kaptak: 1640-ben albisi Bod Pál, 1723-ban pedig albisi Bod János. A család minden bizonnyal legismertebb tagja Bod Péter (1712–1769) református lelkész, irodalomtörténész, Árva Bethlen Kata pártfogoltja és udvari papja. – Pálmay: *Háromszék...* I. 78. Bod Károly Vajdaszentiványban született 1848. október 30-án, Bod Sándor vajdaszentiványi református lelképásztor és beresztelkei Budai Johanna gyermekeként. – CsLvt, F249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye, 1179. sz. irat; Pálmay: *Udvarhely...* 40–41.
8. A szenterzsébeti Szakács család Udvarhelyszék egyik legszerzteágazóbb családja, melynek különböző ágai a 19–20. században Székelyszenterzsébeten, Betfalván, Székelyudvarhelyen, illetve a Kolozs megyei Felsőtökön és Fellakon éltek. – Dr. Sipos Béla: *A szenterzsébeti Szakács (Szakács, Szakacz, Zakacz) és rokon családok története*. – <http://www.terray.hu/csaladtortenet/SzakacsFeketeSzenasy csaladfa.pdf> (2012. január 29.). A családból Szakács János és törvényes utódai 1618-ban Bethlen Gábor fejedelemtől kaptak címeres nemeslevelet. A későbbi családtagok mind e Szakács Jánostól származtatják magukat. 1761-ben a család egyik ága Marosvásárhelyre költözött, vélhetően ebből származott Szakács István orvos is. – Pálmay: *Udvarhely...* 223–225. Egy házassági anyakönyvi kivonat tanúsága szerint Szakács István 1845. június 30-án Székelyudvarhelyen Várhegyi Zsuzsánna 28 éves hajadont vette feleségül. A házaspárnak, úgy tűnik, egyetlen gyermeke volt, az 1852-ben született Ottília (utóbb Bodó Ferenc vasúti mérnök felesége lett). Várhegyi Zsuzsánna 1882-ben hunyt el, 65 éves korában. – CsLvt, F249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye, 1275., 1276., 1279. sz.
9. A Szakács Istvánhoz köthető legutolsó irat 1875-ben keletkezett, 1882-ből felesége gyászjelentője van.
10. 1849. július 17-én kelt útlevéle szerint: „... a 6-ik határvéd zászlóalj fő orvosa, Szakács István úr – a vikai táborban orvos nem lévén – Bem altábornagy

*Szakács István kézjegye 1842-ből****

úr Szárazpatakról folyó hó július 18-ról kelt rendelete következtében utazik a vikai táborba, vagy oda hol aztot bé érheti, miért is fölszólíttatnak minden katonai és polgári hatóságok őt szabadon bocsátani, és számára állomásonként egy 4 lovas fuvarszekeret készpénz fizetés mellett a legsürgősebben ki rendelni.” – CsLvt, F249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye, 1272. sz. irat. Az említett Vika Hunyad megyei falu, Guraszáda község része.

11. CsLvt, F249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye, 1273. sz.
12. Uo. 1264. sz.
13. Bujasenyv = rég. szifilizs
14. CsLvt, F249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye, 1269. sz.
15. Uo. 1270. sz.
16. Uo. 1277. sz.
17. CsLvt, F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 450. sz., 122v.
18. A nemeslevél tanúsága szerint a család címere négyelt pajzs volt, az első és negyedik ezüst udvarban természetesen színű, kettős farkú oroszlánnal, amely hátsó lábain áll, mellső jobb lábával pedig kivont kardot tart; a második és harmadik arany udvarban szerezsenfej látszik. A pajzs fölötti sisak koronájából vörös talárba öltözött szerezsen emelkedik ki, kezeivel egy kifeszített aranyját tartva. A koronából két sasszárny nő ki, melyek közül a jobb oldali ezüst-vörös, a baloldali arany-fekete. A foszladék úgyszintén jobbról ezüst-vörös, balról arany-fekete. – Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal IX*. Pest, 1862. 170.
19. Pozner Antal például 1840–1841 körül a kisvárdai járásban volt főszolgabíró. – Uo. 170.
20. Az 1660. január 30-án, Nagyszébenben kiállított nemeslevél tanúsága szerint az Ágotha család címere két pajzsban alvó oroszlánt ábrázol, amelyen páncélos vitéz áll, amint jobbájában kivont kardot, baljában pedig háromágú, nyitott lelvétkoronát tart.
21. Az oklevél jobb alsó sarkán a család egyik kiemelkedő művésze, Ágotha Imre (1860–1930) festőművész, rajzpedagógusnak autográf feljegyzése olvasható: „*Látam Budapestten, 1916. szeptember 18-án, székelyudvarhelyi Ágotha Imre magyar királyi állami főreáliskolai igazgató*”. Az oklevél hátoldalán ugyanakkor arra vonatkozóan olvashatunk feljegyzést, hogy miként került a gyűjteménybe a nemeslevél: „*Székelyudvarhelyről az Országos Nemzeti Múzeumba elhelyezte székelyudvarhelyi Gáspár Balázs főgimnáziumi tanár; kinek édesanyja vala Ágotha Veronika. Budapest, 1916. szeptember 18.*”
22. Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok II*. A bevezetőt írta, sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kolozsvár, 2009. 152.
23. *Album Gymnasii Udvarhely*, 280v, 298. – CsLvt, F 225 A Székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium iratai, 1. sz.
24. Murádin Jenő: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtári gyűjteményének történetéhez. In: *Erdélyi Múzeum* 68. kötet (2007). 1–2. füzet. 97. – <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00419/pdf/093-097.pdf>

* CsLvt, F 249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye – Vegyes iratok, 1292. sz.

**CsLvt, F 249 A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye – Vegyes iratok, 1283. sz.

*** CsLvt, F 38 Adótabellák gyűjteménye XXX/20. sz. 51. lap.

„... eleitől fogva soha sem volt egyéb Megye épületünk, hanem egy rongyos, posztulásra jutott Kápolnás házunk...”¹ Adalékok Nyikómalomfalva egykori kápolnájának történetéhez

Nyikómalomfalva ma a gyulafehérvári (erdélyi) egyházmegye székelyudvarhelyi főesperesi kerületének egyik önálló plébániája. Titulusa: Urunk színeváltozása.² Nem tartozik a régi egyházközségek közé, ugyanis 1908-ban alapították. Addig Székelyszentlélek filiája volt, de mint ilyen, története, a rendelkezésünkre álló írott források alapján, egészen a 17. századig visszanyomozható.³ Francesco Leone da Modica konventuális ferences szerzetes 1638. évi jelentésében, amelyet a Hitterjesztés Szent Kongregációjának⁴ küldött Erdélyből, s amelyben a székelyföldi, ezen belül az udvarhelyszéki plébániákról is leírást ad, Malomfalvát, Farkaslakával és Bogárfalvával együtt, Székelyszentlélek leányegyházaként említi.⁵ A malomfalvi leányegyházat Damokos Kázmér, az erdélyi ferences őrség öréke 1657., valamint 1668. évi jelentései is megemlíti. Az 1657. évi jelentésében Damokos a filia híveinek számát mintegy 40 családra és megközelítőleg 500 lélekre becsülte.⁶

Malomfalva, amint már írtuk, a 20. század elején lett önálló egyházközség, de önállósodási próbálkozásai kerekén száz évvel korábban kezdődtek, azzal, hogy 1808-1809-ben a hívek saját erőből templomépítéshez fogtak. A településnek addig nem volt temploma, csak kápolnája. E kápolnáról, amely az I. katonai felmérés (készült 1769–1773 között) szerint ugyanott állott, ahol az egyházközség mai temploma, először abban a magyar nyelven írott udvarhelyszéki egyházi vizitációs jegyzőkönyv-gyűjteményben⁷ olvashatunk, amely Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius⁸ idejében keletkezett, és az 1683–1702 közötti időszakot öleli föl.⁹ A 37. oldalon következő bejegyzést találjuk: „Kisobbik piros János Malomfalvan az Kápolnahoz Testamentumban hagiátot Szanto földet biria, melli ugi volt delegalva¹⁰, hoga annak hasznabol á kapolnat epicziék, s nem epítette.”

Alább, a 39. oldalon pedig: „Malomfalvi piros Janos harom darab földet bir, melliüket a' Testator¹¹ hagiát á kapolna epítesere, s nem praestalt.”¹²

E két feljegyzésnél, amelyek arról tanúskodnak, hogy malomfalvi Piros János olyan földeket birtokolt, amelyeket végrendeletileg a kápolna építésére, vagyis fenntartására hagytak, de ő haszonélvezőként e kötelességét elmulatta, sokkal fontosabb információt hordoz az 1690. január 21-én Székelyszentléleken tartott vizitá-

ció alkalmával megfogalmazott „Impositio”¹³, amely az alábbiakat rendelte el a szóban forgó kápolnával kapcsolatosan:

„Az malomfalui kápolna felől lön illien Impositio

Ha Szekeli Ferencz Uram, kinek praedecessora¹⁴ epítette volt, mint hoga falu birodalma á kapolnat, (az felden kiwl) nem akaria ereszteti, az ioueo koezelebik Úr szine változasa napiara megh epiczie; mint hoga [olvashatatlan szó] azon napon szokot ot bucziu lenni ha nem a falu epiczie meg es legyen a falu birodalmaban, minden praetextusaval¹⁵, az az semmi iussa hozza ne legyen, az falokon kiwl miwel hoga a földel faluie.”¹⁶

A fenti szövegrészről egyértelműen kiderül, hogy a kápolnát malomfalvi Székely Ferenc elődje építette olyan földterületen, amely a falu közös tulajdonát képezte. Ugyanakkor a vizitációt végző egyházi előjárók felszólítják Székely Ferencet, hogy ha a kápolna patrónusságához ragaszkodik, akkor azt „meg építse”, vagyis javíttassa ki. Ha nem tenné, akkor a falu „építse meg”, s a továbbiakban a kápolna az addigi patrónus minden kifogása ellenére a falu „birodalma” legyen. A javítások elvégzésnek határidejéül a falu búcsúnapját szabták meg, amely akkor is Urunk színeváltozásának (lat. *Transfiguratio*) a napja volt.¹⁷

*A nyikómalomfalvi templom
Léstyán Ferenc: Megszentelt kövek.
I. köt. Kolozsvár, 1996. 377.*

Mielőtt rátérnénk a kápolnára vonatkozó további adatok bemutatására, nézzük meg, hogy a nyikómalomfalvi Székely család történetéről mit árul el (a szakirodalom szinte semmit sem tud róla)¹⁸ a rendelkezésünkre álló forrásanyag.¹⁹

A székely népeség-összeírások és más forrásaink szerint a Székely família a 17. század elején bukkan fel Malomfalván. Az adatokat kronológiai sorrendbe rendezve az alábbi rögtönzött „leszármazási táblát” állíthatjuk össze a családról:

1604. március 15.: Székely János lófő. Az összeíráskor szolgált.²⁰

1614. február 18.: Székely János lófő.²¹

1614. július 16.: Malomfalvi Székely János nemes (nobilis), felesége süköi nemes Kovács Anna.²²

1627.: Székely János, a falu egyik esküdtje mint nemes (nobilis) mustrált.²³ Malomfalván három, Pálfalván egy, Szentkirályon hét, Süköben két jobbágYTELEK volt a birtokában.²⁴

1635. július 17.: Malomfalvi Székely Miklós Alia Sámuel széki kapitány száradában mustrált két lóval.²⁵

1635. november 18.: a Lustralis Könyv szerint Székely János az összeírás készítésekor már halott volt, helyette fia, Miklós mustrált a nemesek közt két lóval.²⁶

1648. június 12.: Székely Miklós hűségesküt tett.²⁷

1667. húsvét harmadnapja: Székely Ferenc „jobbágYTELEK nemes ember” a süköieknek egy „kápolnának való helyet” adományozott.²⁸

1676. június 26.: Székely Ferenc a nemesek közt mustrált.²⁹

1679. július 10.: Székely Ferenc a nemesek közt mustrált hiányos felszereléssel (kopjátlan).³⁰

1692. július 7.: Székely Ferenc a nemesség századában mustrált.³¹

1700.: Székely Ferenc négyökrös, adófizető gazda.³²

1702. március 14.: Székely István.³³

1712. augusztus 9.: Székely István.³⁴

E hiányos családfából megtudhatjuk, hogy Székely Ferenc „*praedecessora*” Székely Miklós volt, de hogy ő volt-e a kápolnát építető vagy a család nemesi karrierjét megalapozó, Bethlen Gábor fejedelemségének kezdetén nemességet nyert Székely János, a jelenlegi adataink

alapján nem tudjuk eldönteni. Egy azonban bizonyos: a szóban forgó kápolna valószínűleg a 17. század első felében épülhetett, amikor a Székely família fel-emelkedőben volt.

A kápolnára a 18. század során az anyaegyházközségben, Székelyszentléleken végzett egyházlátogatások (*canonica visitatio*) alkalmával (1711–1776 között) felvett jegyzőkönyvekben található utalások. Ekkor már a patrónusa a falu volt. Az 1711., 1717., 1721. és 1733. évi jegyzőkönyvek a szent edényei közül egy ezüstkelyhet és -patenát említenek.³⁵ Az utóbbi összeírás megemlíti a malomfalvi határban, „Kerek körtövény nevű helyben” lévő kétvékás, a kápolnához tartozó szántóföldet is.³⁶ Bővebb leírást csak az 1743. és 1747. évi jegyzőkönyvekben olvashatunk róla. Ezekből kiderül, hogy a kőből rakott, valószínűleg többször javított kápolnának a 18. század derekán már csak a hajója volt a régi („*cujus navis antiquae*”). Leltárában volt egy misemondó ruha (*casula*), egy miseing (*albam*), egy karing (*superpelliceum*), az előbb említett aranyozott ezüstkehely és -patena (*calicem cum patinula ex argento in deauratum*), valamint egy harang.³⁷ A későbbi jegyzőkönyvek a malomfalvi kápolnának „interessre”, vagyis kamatra kiadott pénzéről tájékoztatnak.³⁸

A kápolna a 18. század elejéig állott. Ekkor, az 1808. és 1809. években helyette, amint írásunk kezdetén említettük, a malomfalvi fiókegyház egy „12 öl hosszúságú és 6 öl szélességű” templomot építtetett saját erejéből.³⁹

Mihály János

1. Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban GYFL SZUGYL). Székelyszentléleki plébánia iratai. Plébániai Iratok. 243/1826. Nagy Méltóságú L. Báro Szepesi Ignázt Ur eő Exceltíájához, az Erdélyi Nagy Fejedelemség Nagy érdemű Fő Lelki Pásztorához alázatos könyörgő Levelek a benn irt Malomfalvi Megye Biro Sebestyén Andrásnak, és hitesseinek és az egész Malomfalvi Közönségnek.

2. Augusztus 6.: az egyházban hivatalos ünneppé III. Kallixtusz pápa (1378–1458) emelte a nándorfehérvári győzelem hálaemlékezetétül. Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szinevaltozas.html>

3. Mihály János: Fejezetek Farkaslaka történetéből. In: *Farkaslaka múltja és jelene*. Kolozsvár, 2000. 43–46. Uő: Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII.* Székelyudvarhely, 2007. 15–17.

4. 1622-ben alapította XV. Gergely pápa (1621–1623). A világ különböző tájain működő hittérítők munkáját fogta össze. Lásd: Tóth István György: *Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről (1627–1707)*. Róma–Budapest, 1994. 6.

Nyikómalomfalva az első katonai felmérésen

5. „9. Szent Selek habet tres pagos: Farkaslaka, Bogárfalua, Makfalua (Malomfalva torzult neve), habet licentiatum.” Uo. 252.

6. „3. Parochia Szent Selek habet sacerdotem, familias circiter 50, animas circiter 500, habet sub se 3 terras. Prima, qua vocatur Malomfalua, habet familias circiter 40, animas circiter 500.” Uo. 300.; „Szent Selek habet duas filialis, Torkas Loka (Farkaslaka torzult neve) et Maholfalua (Malomfalva torzult neve), sub uno parochio continet animas 1200 circa.” Uo. 378.

7. GYFL SZUGYL. Székelyudvarhelyi Plébánia Iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702 (Kézirat).

8. 1678. június 10.–1707. szeptember 30. között. Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest–Kolozsvár, 2009. 411.

9. Ismertetését lásd: Ferenczi Sándor: Udvarhelyszéki egyházi vizitációk Szebelébi Bertalan vikárius idejében. *Keresztény Szó*, 13. évf. (2002) 7. sz. (<http://epa.oszk.hu/00900/00939/00042/text.htm#10>)

10. rendelve
11. végrendelkező

12. teljesített
13. parancsolat

14. elődje
15. kifogásával

16. GYFL SZUGYL. Székelyudvarhelyi Plébánia Iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702 (Kézirat). 92.

17. Lásd a 2. sz. jegyzetet

18. Pálmay József Tagányi Károly jegyzékére hivatkozva azt írja, hogy e család „nemes levele 1569-ben kelt”. Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székely-Udvarhelyt, 1900. 227. Ez azonban nem igaz. 1569. június 1-jén Gyulafehérváron kelt oklevelében János Zsigmond a malomfalvi (Marosszéki!) Vas György mostohafiait, Székely Balázst és Mihályt lófóstiti „a jó lóval, szablyával, sisakkal, pánccal, pajzzsal, kopjával és egyéb harci eszközökkel jól felszerelve teljesítendő katonai szolgálat feltétele mellett”. *Az Erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I.* Kolozsvár, 2003. 54 (János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570.).

19. A nyikómalomfalvi Székely családra vonatkozóan adatok a Magyar Országos Levéltárban is találhatóak (Levéltári jelzet: F 139 – Cista dip-

lomatica – I jelzetű productionalisok – 7. H – N. 53.), ezeket azonban még nem állt módunkban megvizsgálni.

20. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat IV. Székely népesség-összeírások 1575–1627. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Demény Lajos. Kolozsvár, 1998. 159.

21. Uo. 328.

22. Primpilatus Nobilium Aglilium Petrj et Thoma Kws de Sűkeo. Magyar Országos Levéltár F I – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Librii regii – 10. kötet, 271. oldal

23. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat IV. 720, 764.

24. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat IV. 786., VII. 86.

25. Uo. VI. 11.

26. Uo. V. 198, 317.

27. Uo. VII. 113.

28. Nyárádi Zsolt: A süköi református egyházközség mindennapjai a 19. század végéig az egyházközségi levéltár tükrében. In: *Acta Siculica 2009*. Sepsiszentgyörgy, 2009. 366. Köszönöm Nyárádi Zsoltnak, hogy az eredeti oklevél fényképmásolatát rendelkezésemre bocsátotta.

29. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat VII. 219.

30. Uo. 269.

31. Uo. VIII. 315.

32. *Székely székek a 18. században. II. Udvarhelyszék 1700–1722 között*. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, 2009. 45, 95.

33. Uo. 181.

34. Uo. 204.

35. GYFL. Canonica Visitatio, 1711: 1. d., 1. k., 21.; 1717: 1. d., 1. k., 140.; 1721: 1. d., 1. k., 224.

36. Uo. 1733: 6. d., 12. k., 146.

37. Uo. 1743: 2. d., 5. k., 384.; 1747: 6. d., 12. k., 262.

38. Uo. 1769: 6. d., 13. k., 393.; 1770: 6. d., 13. k., 398.; 1771: 6. d., 13. k., 408. Köszönöm Bernád Ritának, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek fényképmásolatait rendelkezésemre bocsátotta.

39. GYFL SZUGYL. Székelyudvarhelyi plébánia iratai. Plébániai Iratok. 1426/1821. A kegyelmes és Exelentias Fő leki Tanító Atyánkhoz alázatos kérése a leirt Tárgyban Malomfalvi Filialis Megyének.

Oroszhegy jelesei Magyari Ferenc kántortanító közéleti tevékenysége

Folyóiratunk előző számában Magyari Ferenc kántortanító életének kezdetére, tanulmányaira és első szolgálati helyeire vonatkozóan közöltünk adatokat. Áttekintettük értelmiségi elődeinek sorát, de figyeltünk utódaira is. Jelen cikkünkben az Oroszhegyen kifejtett tevékenységére összpontosítunk, kiadatlan levéltári forrásokra hagyatkozva.

Az 1824-es oroszhgyi püspöki vizitáció alkalmából írt jegyzőkönyvben már találunk adatokat a fiatal Magyari Ferencre vonatkozóan. Ekkor harangozóként besegít édesapjának, a 67 éves Magyari Mihály kántortanítónak a gyerekek oktatásában.¹ Négy évvel később, 1828-ban egy új iskola építésének szükségességéről döntenek az oroszhgyiek (az 1810-ben befejezett mellé). A fából készült iskolaépületet a tanítói lakástól elválasztották. Ebben az időben Magyari Ferencet már kántortanítónak nevezik a források, aki feleségével és kiskorú gyerekeivel a tanítói lakásban lakott.²

1830. október 29-én Hene Xavér Ferenc dulcini választott püspök Kedves István székelyudvarhelyi esperes felterjesztése folytán kinevezi az oroszhgyi plébániára és iskolába Magyari Ferencet „cantor et ludimagistri” funkcióba.³

*Tamás Péter (1794–1871)
és Tamás András (1828–1898)
községi jegyzők, valamint
Magyari Ferenc (1802–1870)
és Kovács Zsigmond kántortanítók
sírkövei
az oroszhgyi templomkertben*

Kovács Miklós erdélyi püspök 1831-ben Oroszhegyre látogatott. Ez alkalommal a következőket jegyezte fel a püspöki látogatás jegyzőkönyvébe: „A paptól buzdítva a szülők a gyermekeket az iskolába szorgalmasan küldik, ahol betűket tanulnak, számolnak, olvasnak, írnak, a hit igazságait, az Isten és az egyház parancsait, énekeit jól ismerik”.⁴ A tanításban Magyarinak besegített falubelije, Dobai János (1804–1874) harangozó.

A kántortanítók évi jövedelme ebben az időben a következőkből állt össze:

1. családonként 12 kéve gabona, ellenkező esetben 2 bárány,
2. özvegyek: 1 kéve gabona nyáron és 1 kéve ősszel, a szegények ennek felét kellett fizessék,
3. a szentségek kiszolgáltatásáért kapott jövedelemnek az egyharmada,
4. két és fél öl fa a falu népétől.

A kántornak birtoka volt a következő területeken:

1. Sarjúköze	34,5 ár
2. Cinterem	6,5 ár
3. Fillyé kert	16 ár
4. Rézkapu alatt	4,6 ár
5. Zöldségeskert
a Cinterem mellett	1,4 ár

A kántortanítók életvitele alig különbözött a falustársakétól: szántottak, vetettek, kaszáltak és állattartással foglalkoztak.⁵

1833-ban a nagyharang öntésére önkéntesen adományozók nevei között találjuk a Magyari Ferencét is. Az adományozók: Gergely János 6, Magyari Ferenc kántor 6, T. Kovács Zsigmond vágási plébános 10, Albert Pál 1 és tisztelendő Gergelyfi Márton 50 magyar forintokkal járultak hozzá e nemes célhoz.⁶ A nevezett időpontig egy négymázsás, 1772-ben Budán, Tamási György kanonok költségén öntött harang, illetve egy kétmázsás és egy 50 kilogrammos kisharang (1709-ben volt öntve) volt felszerelve a toronyba. 1833-ban elkészült a 10,5 mázsás nagyharang is.

1840-ben a tanításban kisegíti Bálint Antal (1811–1869) oroszhgyi származású „excampantor”, harangozó-segédtanító, aki a gimnázium elvégzése után, 1826–1839 között Székelyszentkirályon volt segédtanító.

1842-ben Magyari Ferenc kántor már a feltizes lakója. Adós a templomnak 60 magyar forintokkal. Az egyház biztosítékként lefoglalta a „Tó kutya kertye” nevezetű dűlőt.⁷

Egy 1849. február 23-án, a szabadságharc idején kelt forrásból arról értesülünk, hogy Oroszhegy és Zetelaka határában titkos ónbányák vannak, melyek a forradalom számára a fegyverekhez ólomgolyót tudnának biztosítani. Használóik, oroszhgyi Kovács Antal és Magyari Ferenc kántortanító, Zetelakáról Tornai Antal és Ferenc, valamint Kádár János, nem akarják felfedni a bányák hollétét.

Bethlenfalvi Pál Lajos által a kormánybiztosnak tett jelentés szerint: „...Honunknak s nemzetünknek tömérdek szükségei lévén, melyeket minden becsületes jóérzésű honpolgárnak, a mennyibe tőle kitelhetik, földözni, s a lehető földözetet kieszközölni hazafi szent kötelessége. [...] A jelen idő szükségseit tekintve egyik igen nevezetes cikk a szükségesített ólom bészerezése lévén, ezen nemes Udvarhelyszéknek több falvai határain ónbányák léteznek, melyek nem másoké, mint főleg a jelen időbe a nemzeté lehetnek, és ha azok a személyek, kik azon ónbányákat titkon használják, szigorúan fölszólíthatnának, azt hiszem, hogy az ólomgolyók kellő mennyiségbe kevés idő alatt megsokasíthatnának...”⁸

1851. április 6-án az Oroszhegy diafalvi tízesében élő szegények, apa, anya nélküli árvák megsegítése kapcsán az egyháztanács, élen a plébánossal és a jegyzővel, Magyari Ferenc kántortanítóval, határozatot hoz arra nézve, hogy a plébános adományaként felajánlott 500

Magyari Ferenc (1802–1870) kántortanító eredeti sírköve, melyet utólagosan befalaztak a templom kerítésébe

ezüsthúszas adassék ki kamatra, mely esztendőnként kiosztódna a fent nevezett szegény gyermekeknek.⁹

„Mű alol irt kezén fogott közbirák adgyuk tudtára mindeneknek, a kiket illet mostani, és jövődöbélielnél, hogy anno 1851 Sz. György hó 6^{án} Tisz. Lőrincz Mihály Oroszhegyi Plébánus a hajdan magáéból kiadando lévén öt száz az az 500 ezüst huszassa kamatra ugy! hogy a töke örökre meg maradgyon 500 ezüst huszasokba. A kamatyá fizetödgyék Szent György napkor, folyo pénzbe, minden egy ezüst huszasra egy garas. Évenkénti kamatyá az Oroszhegyi Tisz. Plébánus előlülése alatt tartandó Megye Hütesssei által határozassék el! hogy Oroszhegyben Diafalvában, kik az erkölcsös leg szegényebbek, apa és anya nélkül árvák, és azoknak osztassék ki a kamat összege. Ezen ilyen módon le tett 500 ezüst huszasokat kivevék előttünk kamatra Oroszhegyi Márton Pál Uram Száz az az 100 ezüst huszasokra, Csörtán Antal Uram Száz – 100, Gergely Mihály Uram Száz e. h. 100, Nagy András Uram Száz e. h. 100, Bálint Ferentz Uram az ifi. Vas János Úr szomszédgya Száz e. h. 100. Az előttünk le számlált 500 ezüst huszasokat kezekhez vevék a fen említett atyánkfiai, kötelezvéen magokat, hogy a kamatot Sz. György napra mindenkor pontosan befizetik.”¹⁰

1858-ban Magyari Ferenc kántortanító mellé kinevezik segédantónak a miklósházi születésű Kovács Zsigmondot. Az iskolai érdemsorozati naplók vele

kezdődnek, az azelőtti időszakból nem maradt meg semmi.

1861. június 11-én az idős kántortanító kéréssel fordul a plébánoshoz: „...Oroszhegyi Magyar király Ferentz arra ajánlván magát, hogy ha az Templom melletti kerítésben eltemetődik, az Templomot meg fogja vakolni, a mit meg is tett”.¹¹ Felújított sírja ma is megtalálható a templomkertben.

1863-ban az oktatás minőségi vizsgálatát az évenként tartott iskolakerületi esperesi vizitációk jelentették. Ilyen esetben az Udvarhely kerületi esperes, Csató József ellenőrizte a gyermekek tudását és minősítette a tanítók munkáját. A felsőbb rendeletek következtében 1863-ban az Udvarhely kerületi esperes „parancsolja a kerületi lelkészek és tanító Uraknak, hogy az oskola hiányait a falu előljáróival egész évre kiegészítsék, hogy ne kellessék november havában, mikor az oskola időbékövetkezett czinálgatni a hiányokat. Ha pedig a falu előljárói ellenszegülnek és az oskolákon nem végeznek munkát, akkor a lelkész Urak tüstén jelentést tegyenek a kerületi főesperes Úrhoz. Továbbá néhány oskolákban: mint a parajdi, keményfalvi, szenttamási, oroszhegyi, pálfalvi és lövétei leánygyermek nagyon rosszul felelnek a Méltóságos fő Esperes Úr oskolalátogatásakor, ezek fentírt tanító Urak igyekezzenek a tanítással és kifogásuk ne legyen az hogy, későre állott bé az oktatás, mert még azok sem tudnak, akik mindig járnak, és még arra is ügyeljenek, hogy a többi jó tanító urakat és ne szégyenítsék hanyagságokkal. A tantárgyak csak azok lesznek mint a múlt évben.”¹² A nevezett évben fegyelmi eljárás indult Magyari Ferenc kántortanító és Kovács Zsigmond segédantónó ellen.

1864. advent első vasárnapján segédkántort választottak, mert „a helybéli elaggott kántor, Magyar Ferenc kérésére Méltóságos káptalani helyettes Úr kegyesen megengedni méltóztatott, hogy a megyénk kántorsegédet válasszon”.¹³ Megválasztották a segédantónót, Kovács Zsigmondot.

Magyari Ferenc 1870-ben halt meg, 68 éves korában.

Mihály Tibor

1. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Plébániai iratok. Oroszhegy. 1824–1851.
2. Uo.
3. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Plébániai iratok. Székelyudvarhely. 1820–1830. 4. doboz. 1367/1830.
4. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Plébániai iratok. Oroszhegy. 1824–1851.

5. Mihály Tibor: *Havasolja iskolái*. Székelyudvarhely, 2000. 28.
6. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Oroszhegyi római katolikus egyház számadáskönyve 1783-tól kezdődően.
7. Uo.
8. Mihály Tibor: *Oroszhegy jelesei I.* Székelyudvarhely, 2010. 30.
9. Valószínű, hogy a 1848-49-es forradalomban elesett szegényebb sorsú családfeők gyermekeiről van szó.
10. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Oroszhegyi római katolikus egyház számadáskönyve 1783-tól kezdődően.
11. Uo.
12. Mihály Tibor: *Havasolja iskolái*. Székelyudvarhely, 2000. 33-34.
13. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Plébániai iratok. Oroszhegy. 1864.

Bálint Dániel és a 110 éves keresztúri Petőfi-legenda

Kevés olyan személyisége van Keresztúrnak, akinek alakját mind a mai napig életszerűen lengi körül a maga teremtette mítosz és legenda. Bálint Dániel ilyen személyiség. Törekvése és véghezvitt munkája nem csupán abban a korban volt jelentős, amelyben élt, hanem az ma is, hiszen Székelykeresztúr nevezetességeinek egyik legfontosabbikát hozta létre 1902-ben, amikor felállította a timafalvi temetőben a legendán alapuló Petőfi-sírt.

Pusztán a síremlék felállítása talán nem emelte volna őt ilyen magasra, de Bálint Dániel, mint a nemzet kultúrájáért rajongó ember, egyebekkel is kiemelte hazaszeretettét, sokszor dacolva a hatalom nemtetszésével. Mindezek tükrében megérthetjük, hogy mi ösztönözte őt Petőfi sírjának létrehozására.

Bálint Dániel 1864-ben született föld-birtokos családban. Szellemi érlelődését meghatározta a családból magával hozott művelődés iránti fogékonyság, a kultúra és a nemzeti értékek megbecsülése, amely túlfűtött hazaszeretettel párosult. A 19. század végén földbirtoka mellett már jól működő ipari vállalkozást is magáénak tudhatott. Sokoldalú tapasztalatszerzés eredményeként nyugati mintára berendezett asztalosműhelye és üzlete Keresztúr egyik legmodernebb és legnagyobb vállalkozása volt. A korszak kívánalmainak megfelelően, vállalkozását bővítve, létrehozta Székelykeresztúr Első Temetkezési Intézetét, amely egyedülálló vállalkozás volt a város vonzáskörzetében.

A piactéri földszintes házat felújította és impozáns emeletes épületet épített az egykori tanítóképző szomszédságában. A tanítóképző intézet közelsége kedvezően befolyásolta Bálint Dániel kultúrapiartoló szerepét a város életében. Az iskola korabeli értesítőiből megtudható, hogy a jómódú vállalkozó több alkalommal is

Petőfi legendán alapuló sírja

volt a tanintézmény támogatója, különböző asztalosmunkák végzését vállalta fel.

Bálint Dániel még többre törekedett. Az 1900-as évek elején, a közeli Segesvár és környéke példáján felbuzdulva, a város belterületén fekvő Katus taván szakszerű komlótelepet létesített és szárítót épített, rendezett be. Ezzel a tetteivel kettős célt is elért, hiszen komlószárítójában tartotta előadásait a székelykeresztúri Műkedvelő Társulat. Ehhez hasonló, tágas helyiség, ahol ünnepeket, előadásokat lehetett tartani a város közönsége számára, nem is volt akkortájt Keresztúron. Így emelkedett ünnepélyes estélyeken a kultúra hajlékává Bálint Dániel gazdasági célokat szolgáló színje.

Az 1895-ben alakult Polgári Zenekar-nak, amely itt tartotta rendszeres próbáit, lelkes tagja és támogatója volt. Bálint Dani, ahogyan emlegették, a nagydobot verte. Amikor hosszú és nehéz idők után a zenekar megújítása került napirendre, Walter Ferenc vendéglős mellett az ő hatatos segítségével sikerült a zenekart talpra állítani és hagyományait továbbvinni.

Bálint Dániel (1864–1944)

A város művelődése, felemelkedése érdekében nem sajnált anyagiakat áldozni. 1923-ban egy 178 kilós harangot adományozott a református egyháznak az első világháborúban elhalt fia emlékére. Ám mindezek betetőzése Petőfi legendán alapuló keresztúri sírjának létrehozása volt.

Az eseménynek előzményei vannak.

Történt, hogy Lázár Márton vendéglős poharazás közben elmesélt bizalmasának, Gömöri Ferenc postamesternek „egy szörnyű titkot”. A segesvári csata éjszakáján történt, hogy két huszár és egy sebesült honvédtiszt az ő istállójában keresett menedéket. Ezt neki vak szolgálja jelentette, bizonyára késedelmesen, mert közben a két huszár továbbment, a tiszt pedig meghalt reggelre. A vak szolgálja állította, hogy a sebesült tiszt Petőfi Sándor volt. Lázár Márton a szolgálja segítségével az istálló mögé temette az ő Petőfijét. Később azonban azt gondolta, hogy ez mégsem neki való hely, exhumálta a hamvakat és a kertben ásott neki sírt. Lázár megeskette Gömörit, hogy senkinek sem fogja elárulni a titkot. A postamester szavának állt, hallgatott, de csak Lázár 1902-ben bekövetkezett haláláig. Akkor megírta egy szegedi lapba a történetet.

A lap, bármilyen távol jelent is meg, eljutott Bálint Dániel keresztúri asztalos és temetkezési vállalkozóhoz, aki, mint tudjuk, lelkes hazafi volt, buzgón tevékenykedett Keresztúrárt, és minden lehetőséget megragadott, hogy valami nagyot alkothasson a városért. Az újságban leközölt pontos rajz alapján egy reggel több-magával elindult a „szent hantok felfödésére” a Lázár-féle kertbe. Felásták a sírt, közben odagyűlt a város „színe-java”, s valóban ott volt a csontváz, mire a sírásók sírva fakadtak és elénekelték a Himnuszt.

A jelenlévő keresztúri polgárokon kívül ott volt Székely László Keresztúron időző katona-főorvos, aki a kiterített csontokat és koponyát lefényképezte, felvállalva a csontváznak Budapesten történő azonosítási ügyét. A hatóság a csontokat átvette és a városházán egy pán-célszekrénybe helyezte. Aztán egy idő elteltével, azzal az indokkal, hogy mivel Budapestről nem érkezett válasz, a dolog pedig elévült, a csontokat a raktárba vitték, hogy ne foglaljon helyet a szekrényben. A városszolga, Balázs Miklós tudomására adta ezt Bálint Dánielnek, aki mélységesen felháborodott a szent ereklyék ilyen méltatlan kezelésén, magához vette azokat és temetést rendezett.

Bálint Dániel 1922-ben, a költő születésének 100. évfordulóján saját költségén kiadott egy kis füzetet, amelyben hitelesen leírta a legendán alapuló sír keletkezésének körülményeit.

„Családom körében, legjobb embereimmel, mikor vecsernyére harangoztak délután, elindultunk egyszerű, de nemes és szép halotti pompával eltemetni Petőfi Sándort. Akkori nyolcéves kisleányom, Bálint Zsuzsika nemzeti színű szalagot kötött a koporsó deszkájára áthúzva gyászfátyollal, s az összes ott lévők karjait szintén. Nyolc tanítóképezdei növendék Farkas Gábor vezetésével vitték. Erős István, a hatalmas kezű székely tette le őt utolsó pihenőre. A háborúban meghalt, szegény boldogult Lajos fiam s Danikám töltögetve a fegyvereket, fegyverdurrogás közben helyeztük őt mi, a szomorú menet, Petőfit örök nyugovóra. A harang szólt tompán, ünnepélyesen. Az akkori idők szelleme azt kívánta volna, hogy Petőfit, a

Bálint Dániel üzlete a piactéren, az egykori tanítóképző intézet szomszédságában (Gaál Imre, a tanítóképző rajztanárának fotója 1899-ből, a Molnár István Múzeum fotótárában)

demokrata óriást egy »gentri« találja fel nyughelyén, s az adja át az örök halhatatlanságnak. Én, a szerény egyszerű lelkű, de magasztosult lelkű ember, aki Isten szerinti véletlenből megtaláltam őt, Petőfit, csak a szenvedést tanultam meg s a hitet, hogy amiket elmondtam az igaz, megszentelt valóság és mindörökre hiszem.

Székelykeresztúr, 1922 aug. 20-án.

Bálint Dániel”

„A timafalvi temetőben van egy jól gondozott sír. A sírkőn mindössze ennyi áll: Petőfi.” – írta Orbán János, Keresztúr történetírója 1943-ban. Majd így folytatta:

„A Petőfi eltűnése felett még most is folyó vitába ez a sír is beletartozik. Több jogot nem követel magának, mint a Jókai és más írók regényes elképzeléseibe vetett hitek, vagy a komolyabb kutatásokra alapított feltevések. Ezt az emléket Bálint Dani állította, a sírt ő gondozza, s az ő szívét köti valami láthatatlan fonál ahhoz a repkényes kis halomhoz. De miért nem lehetne a sok bizonytalanság között neki egy külön Petőfi sírja, ha az ő egyszerű lelke előtt az események az általa gondozott sírt valószínűsítették Petőfi örök pihenőhelye gyanánt?

[...] Aztán eljön az idő, amikor nem fogják kérdezni, hogy Petőfinek vagy valaki másnak – állítólag egy erőszakosan elpusztult csiki kereskedőnek – volt-e a maradványa.

Az idő kimossa valamikor e kínos kérdéseket, s lehet, hogy a sír körül új monda fog képződni.”

Az alapos helyszíni kutatásokra és szakértői véleményekre támaszkodó hivatalos cáfolatot Sándor József budapesti kutató tette közzé 1943-ban *A keresztúri Petőfi-legenda* című tanulmányában.

Bálint Dániel 1922-ben megjelentetett füzetének címlapja

Sándor József 1943-as kiadású, a sír hivatalos cáfolatát tartalmazó munkájának címlapja

A Petőfi Társaság által adományozott díszoklevél (a Molnár István Múzeum levéltárában)

Többek közt ezt írja: „Székelykeresztúron, mint helyszíni nyomozásom eredményeként leszögezhetem, valóban meg kellett halnia egy honvédnek a legenda középpontjába állított Lázár-féle vendéglő istállójában, akit el is temettek az istálló mögötti kertben, de az nem Petőfi Sándor volt, hanem Bem tábornok hadi-gazdasági hivatalának egyik vezető embere, aki a vesztt segesvári csata után bekövetkezett zürzavarban az önző kapzsiság áldo-

A Pro Libertate kitüntetés (a Molnár István Múzeum levéltárában)

zata lett, a kassza pedig sötétlelkű emberek zsákmánya.

Most már fölötte hajtott az író és kutató kötelességérzete: világosságot kell, hogy derítsek a misztikumba burkolt székelykeresztúri Petőfi-legendába.

Bálint Dániel arra a kérdésemre, hogy nem-e volna néki valami bizonyítéka arra, hogy ő tényleg Petőfi Sándort temette el 1902-ben, sajnálatára, nem tudott felmutatni semmit. Erre feltettem egy kérdést: ha már Önök úgy tudják, hogy Petőfi Sándort temették el, hát miért nem nézték már meg, hogy valóban megvan-e az eltemetett hős fogcsorában az a »farkasfog«-nak nevezett fog, ami Petőfi kortársai szerint a leghitelesebb tárgyi bizonyíték arra, hogy az illető Petőfi Sándor volt? Rövid volt a válasz: nem volna már ott érdemes egyáltalában semmit sem keresni, ele-

nyészhetett ott már minden, úgy sem találának semmit.

Dr. Lengyel Árpád keresztúri orvos beszélgetésünk során kijelentette: igen, a székelykeresztúri temetőben a Petőfi Sándorénak vélt sírt 1941 őszén felbontották. A hamvak pár napig itt, az ő lakásán voltak, majd becsomagolta azokat, és királyi postán elküldte Joó Gábor főintézőnek Gödöllőre. A csomag közben már Budapestre került. Joó Gábor Bakos Ákoshoz, a »Pest« felelős szerkesztőjéhez hozta fel még 1941 őszén.

Végre eljött a várva-várt pillanat! Bakos Ákossal, mély tisztelettel a hős 1848-as szabadságharcosok örök emléke iránt, én bontottam fel a mindeddig felbontatlan postacsomagot, melyben Lengyel dr. küldte el a hamvakat.

A csomagot felbontva, előzetes Petőfi-koponya tanulmányom után rögtön megállapítottam, hogy az illető nem Petőfi Sándor volt. Ugyanis: a csontok között azonnal kezembe akadt a koponya jobb felső része a homlokcsonttal, melyről megállapítható, hogy az illető honvédnek alacsony, alig volt valami kis homlokdomborulata. Petőfinek pedig magas, előredomborodó homloka volt. A koponya azonban össze volt törve, össze kellett állítanom. Nem volt könnyű dolog, de sikerült, s a hiányos, részeiben is most már világos és félre nem magyarázható tárgyi bizonyíték: maga a székelykeresztúri sírból kihantolt koponya kiáltja felénk, hogy nem ő volt Petőfi Sándor!

De mit mond a szakvélemény?

A magyar tudományos élet világhírű szakértője, dr. Orsós Ferenc egyetemi tanár, a törvényszéki orvostani intézet igazgatója a hamvak megvizsgálása után adott szakvéleményében leszögezi, hogy teljesen kizárt, hogy a csontok a 27 éves Petőfi Sándor csontjai lehetnének, mert, mint többek között mondja: a nyílvarrat és a lambdavarrat már elcsontosodott. A koszorús varrat is csak kívülről mutatkozik, belső lemezen már nyomtalanul eltűnt. A fogmedri nyúlvány is teljesen eltűnt, vagyis csupán az állkapocs teste van meg. A varratok összezsugorodása és a fogmedri nyúlványok teljes eltűnése azt bizonyítja, hogy a csontok 40 évnél jóval idősebb, tehát öreg egyéntől származnak.”

A nyomozás eredményét igazoló magas szakorvosi vélemény nem egyedüli a kétségek teljes eloszlatására. Dr. Salamon Henrik egészségügyi főtanácsos, egyetemi fogász-tanár a koponyát megtekintve a következő szakvéleményt mondta:

„Ezek a hamvak valóban nem Petőfi Sándoré, hanem valóban egy aggastyán csontjai. Mutatja a még igen magas korban, életben megindult visszafejlődési

folyamat. A felső állcsont nincs meg, tehát, sajnos, a felső kiálló szemfog sem. Ellenben megvan az állkapocs, amelynek fogmedernyűlványa teljesen elsorvadt, az alveolusoknak nyomuk sincs már, az állkapocsszöglet eltompult, biztos jele az aggságnak. A koponyavarrat összeforradásának kialakulása is valóban egy agg férfiú tulajdonára vall. Így tehát valóban ezek a hamvak nem Petőfi Sándoré.”

Sándor József a tanulmányában leírta így összegzi: „Látjuk, hogy misem igaz az egész székelykeresztúri Petőfi-legendából. Az egész csupán nagy mese, amit a néhai Lázár Márton vendéglőjének istállójában történt tragédia homályba burkolására talált ki valaki és indított útjára. A székelykeresztúri Petőfi-legendában tehát ez a józan valóság, és sajnos: Ő, azaz a magyar költészet világhírű büszkesége és a magyar szabadság, egyenlőség és testvériség örök kifejezője: Petőfi Sándor, nem alussza itt örök álmát.”

Jóllehet Sándor József kutató a vizsgálat eredményét főként arra használta, hogy saját álláspontját – Petőfi fogságba esésének tényét – igazolva lássa, és a keresztúri sír cáfolatával együtt a következtést is levonta, hogy Petőfi nem esett el Fehéregyházán, érdemei vitathatatlanok. A keresztúri Petőfi-sír első tudományos cáfolatát eredményezte fáradhatatlan kutatása.

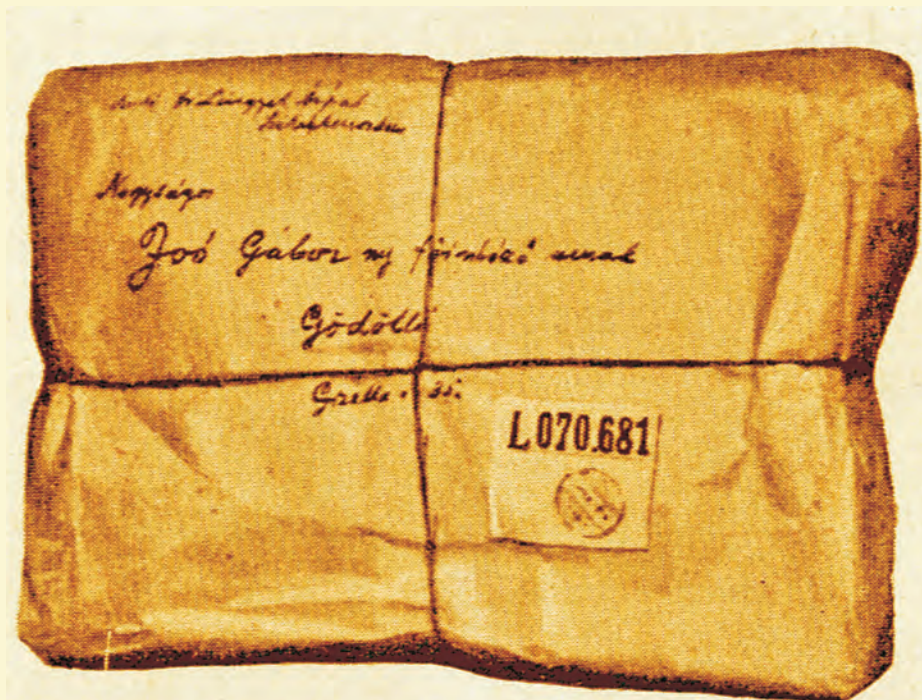
Dienes András, az egyik leghitelesebbnek tartott Petőfi-életrajzíró, a *Petőfi a szabadságharcban* című művében így írt a legendáról:

„Ki hogy van vele, nem tudom: én mélyen meghatva álltam egy késő este a székelykeresztúri temetőben – a Jézuskiáltó-hegy alatt – a sír előtt, amelynek felirata ez:

PETŐFI
1849. július 31.
1902. október 25.

A sír előtt meghatva álltam, de a hitre érdemtelenül számot tartó mesét többször megcáfoltam. Itt nincs semmi titok: ugyanis a sírt felbontották és a koponyát Budapestre küldték, ahol 1943-ban Sándor József azt megvizsgáltatta Salamon Henrik professzorral, a kiváló stomatológussal. Salamon azonnal megállapította, hogy ezek egy aggastyán csontjai, semmi esetre sem a Petőfié. Hogyan kerültek ennek az idős embernek a csontjai Lázár Márton kertjébe, nem tudjuk, nem is kutatjuk.

Mondhatjuk most már, hogy ez a legenda végképp lekerült a kutatás napirendjéről? Nem: tíz év múlva akad valaki, aki azt feléleszti. Meg kell cáfolni, de ne legyünk szigorúak: ezt a mondát kissé a néphit is táplálja. A székelykeresztúri sír egy kis székely város mély Petőfi-kultu-

szának egyik különös kinövése. Maradjon a helyén, nem kell eltávolítani a sírfeliratot.”

Érdekes, sőt groteszk, hogy a három alkalommal újratemetett balsorsú maradványokról mindannyiszor sikerült elhiteni a jelenlévőkkel, hogy azok Petőfi hamvai. Sőt a városban többféle változat is közzsájon forgott az ismeretlen személyt illetően: a Lázár-fogadó udvarán meggyilkolt csíki kereskedőről és Bem egyik hadi-gazdasági tisztjéről egyaránt beszéltek. De Lázár Mártonról is tudni véltek egyet-mást. Élete vége felé, mint akinek valóban sötét titok nyomta a lelkét, meghasonlott és szüntelen rémálmok gyötörték.

A jelenség mögött azonban mégis van valami felemelő, ami túlmutat a családokon, a tévedéseken és átlátszó koholmányokon: egyszerű emberek forró Petőfi-élménye, a költőt kereső rajongása és bizonyosság után kutató töprengése.

Ez az, ami életre keltette a mi Petőfinket. Elődeink a hatalmas pillanat hevében talán nem is gondoltak arra, hogy történelmet írnak: kegyeletes buzgalmuk révén Székelykeresztúr, amellet, hogy jelentős események színhelye volt, örökre bevonult a Petőfi-legendáriumba. A mi dolgunk a Hagyaték gondozása és nem annak mérlegelése, tudományosnak vagy tudománytalannak való elfogadása. A legenda, Bálint Dániel székelykeresztúri temetkezési vállalkozónak köszönhetően, ma, 110 év után is elevenen él. A legendán alapuló sír Székelykeresztúr egyik legjelentősebb zarándokhelye. Rajta mindig virág és koszorú van. Felirata ennyi: „*Petőfi 1849. július 31. – 1902. okt. 25.*” A két

A sírből 1941 őszén feltárt hamvak postacsomagja, amelyet megvizsgálás céljából Budapestre küldtek (másolat Sándor József tanulmányának illusztrációja alapján)

dátum a költő eltűnésének és a sír felállításának napját jelzi.

1941-ben a budapesti Petőfi Társaság „a nemzeti irányú irodalom fejlődése és megerősödése érdekében fél évszázadot meghaladó munkásságát változatlanul és törhetetlen erővel folytatni óhajtván, BÁLINT DÁNIEL urat, aki a Petőfi Társaságot ebben a hazafias és kulturális munkájában támogatja, pártoló tagjai sorába iktatta. Erről a Petőfi Társaság Elnöksége jelen oklevél kiadásával elismerésének kifejezése mellett értesíti.

Kelt Budapesten, 1941. okt. 12.“ (Az oklevél eredetije a Molnár István Múzeum levéltárában található.)

Még idejében érkezett az elismerés. Három évvel később, 1944. július 19-én Bálint Dánielt örök nyugalomra helyezték a timafalvi temetőbe, Petőfi legendán alapuló sírja mellé.

2008. március 15-én Bálint Dánielnek Székelykeresztúr Önkormányzata post mortem Pro Libertate díjat adományozott a város és a nemzet kultúrájáért tett szolgálatai elismeréseként.

Sándor-Zsigmond Ibolya

Családi ékszerek Orbán Balázs hagyatékában

Ha a lengyelfalvi Orbán család vagyónára gondolunk, önkéntelenül felmerül bennünk a keleti kincsek képe, Ali Baba kincses barlangja és a mesés Kelet drágakövekben felhalmozott gazdagsága.

Orbán Balázs is táplálja tévhitünket. Anyai nagyanyjáról, Foresti Máriáról (Orbán Balázs édesanyja, Knechtel Eugénia Knechtel János selmecbányai bányamérnök, a török kincstári bányák főfelügyelője és Foresti Mária lánya) például így ír: „Még most is képzeletem varázs vásznán lebeg az a szép, tekintélyes alak, festői keleti mezének pompájában, akit nagyanyának nevezheték, s aki ajándékaival, elkényeztető gyöngédségével, apró becéztetésével életem ez első szakában anynyi örömet okozott nékem. Gyémántos ékszereinek, sok aranyának ragyogása most is felvillan előttem, mint egy tündérképek mesés tüneménye, mint egy szép dajkamese vonzó képlete”.¹ Ebbe az irányba tereli képzeletünk a családra váró konstantinápolyi örökség felsorolásakor is. Ugyancsak Orbán Balásztól tudhatjuk, hogy a „százezet” meghaladó vagyomból, amit családdal, intrikával, sőt gyilkossággal eloroztak, végül is az intrikus – kényszerből – „némi bútort s az elorzott ékszerek egy részecskéjét visszaszolgáltatta anyámnak, s némi kevés pénzt is”.²

Anyja családjáról még közölte: „A Keleten, s különösen az Archipelagus [szigetvilág] szigetein, de magában Périában és Galatában igen sok latin van még most is, akik a keresztes háborúk alkalmával alakított latin birodalom idejében származtak oda, leginkább Olaszországból, s bár a birodalmat, melyet alakítanak, elsöpré az arab, s török hódítás, az itt maradt latinok egészen napjainkig, tehát hét és fél századon át, megtarták úgy nemzetiségüket, mint vallásukat, mert azok ma is mind katolikusok, s ma is mind olaszul beszélnek, olasz eredetükre nagyon büszkék. Igen sok latin család ma is fenn tartja a genuai és velencei rokon családokkal való egybeköttetését, s ősnemes voltokra s messze fel menő törzsfájukra büszke önérzettel hivatkoznak. A legtöbb latin család az Archipelagus szigeten van, a Görögországhoz tartozón lakó latinok természetesen görög alattvalók; de oly szívesen ragaszkodnak olasz nemzetiségükhöz, hogyha bár görögül is tudnak, de családi és társalgási nyelvök az olasz (ennek tulajdonítható az olasz nyelvnek keleten való általános elterjedése) és oly büszkék, hogy a görögökkel nem igen jönnek családi összeköttetésbe.”³ Tehát, az általánosan elterjedt hiedelem ellenére, anyai ágon nem görög, hanem olasz ősei voltak.

Özvegy báró Orbán Jánosné (született Knechtel Eugénia) 1878. november 26-án kelt, Gerich Adolf királyi közjegyző által hitelesített végrendeletében fiára, Balázásra hagyta a Konstantinápolyban birtokában lévő telkei egészét, továbbá összes kinnlévő pénzeinek, minden marháinak és lovainak, „bihalainak” fele részét. Bútorait, ingóságait és az ezüstneműt Balázs és Celesztina gyermekeire, illetve Irén unokájára hagyta.

A családi ékszerek Balázs tulajdonába kerültek. Orbán Balázs végrendeletének 4. pontjában így megjelennek a családi ékszerek és az ezüstnemű is: „A Székelyudvarhelyi Székely egyleti takarékpénztárban van kamatozásra elhelyezve mintegy 2500 ft. készpénzem, a budapesti első taka-

rékpenztárban van elhelyezve 250 ftrom. Ezen kívül édes anyámtól örökölt ékszer, ami pár ezer firtot ér, a Székely egyleti takarékpénztárban van megőrzésre letéve. Az édesanyámtól örökölt ezüstnemű a Szejke fürdőn levő vertheim szekrényben van elhelyezve.”⁴

Orbán Balázs 1890. április 19-én elhalálozott. A hagyaték felosztásakor keletkezett per iratainak kiegészítésére elkészült az ékszerek jegyzéke.⁵

„Jegyzék a Báró Orbán Balázs által a székelyudvarhelyi Székely Egyleti első takarékpénztárnál deponált ékszerekről, melyek a megtekintésnél egy aranyműves által megbecsültettek:

1 gránát nyakék és fül függők	15
2 karperec	50
1 magyar aranyakból készített karperec	45
1 magyar aranyakból készített [karperec], eltörve	80
1 török aranyakból készített [karperec], eltörve	30
1 gyémántos bross	25
2 gyémántos fül függő	60
6 gyémántos gyűrű	180
1 gyémántos hajtű	35
1 címer[es] arany pecsét nyomó gyűrű	12
1 zöld köves hajtű	12
1 gyémántos mellű	15
2 pár kláris köves kezelő gomb	4
1 és fél pár kék kezelő gomb	2
2 drb arany karperec csat	2
1 óratartó arany lánc	25
1 bross rubin és keleti gyönggyel	10
Összesen:	602 ft.

Ezen ékszerek az én jelenlétemben becsültettek meg. Székely Udvarhelyt, 1891. ápril. 29.

P.[ecsét] Szabó Albert
H.[elye] kir. közjegyző”

Nem tudjuk, hogy ki értékelte fel a tárgyakat, azonban láthatjuk, az összértékük messze kisebb a végrendeletben említett pár ezer forintnál. Ennek ellenére a 602 Ft is jelentős értéket képviselt az adott korszakban: 30 bivalyborjút vagy 30 kétéves tinót lehetett volna belőle vásárolni.

Zepezaner Jenő

1. Orbán Balázs: Törökországról (Feledhetetlen jó anyám emlékezetének szentelve). *Szabadság*, Nagyvárad, 1884. január 26.–február 3., 22–29. sz. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár (<http://terebe.hu/keletkultinfo/orban1.html>).

2. Orbán Balázs: *Törökországról és különösen a nőkről*. Bp., 1999. 22.

3. Orbán Balázs: Törökországról (Feledhetetlen jó anyám emlékezetének szentelve). *Szabadság*, Nagyvárad, 1884. január 26.–február 3., 22–29. sz. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár (<http://terebe.hu/keletkultinfo/orban1.html>).

4. Dr. Persián Kálmán: *A lengyelfalvi Orbán bárók. Családtörténeti tanulmány*. Kolozsvár, 1911. 42.

5. A jegyzék másolata a szerző tulajdonában. Az iratanyag, melynek jelen jegyzék is a részét képezi, hamarosan közlésre kerül.

„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben

„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” – írja a Sáromberkén birtokos könyvtáralapító udvari kancellár, széki gr. Teleki Sámuel a fiához, Domokoshoz 1797-ben kelt levelében. A címadó idézet két fiatal csíkszeredai történész – Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt – nemes szándékú és nagyszabású vállalkozását tükrözi, akik évekkal ezelőtt elhatározták, hogy elkészítik az Erdélyben birtokos nemesi családok kastélyainak repertóriumát. A hatalmas munka értelme és haszna már idejekorán beigazolódt, a csíkszeredai Gutenberg Kiadó által gondozott, első ízben 2011-ben megjelent könyv gyorsan elfogyott, így 2012 tavaszán már újabb kiadás vált szükségessé.

A színes reprodukciókkal teletűzdelt, igényes kivitelezésű, 640 oldalas kötet témaválasztása nem újkeletű, már számtalan kezdeményezés született az erdélyi kastélyok bemutatására, gondoljunk itt például a fiatalon elhunyt Bíró József ebélti kísérletére, vagy B. Nagy Margit korszakalkotó kötetekre. Ma a téma legszakavatottabb ismerője és kutatója dr. Kovács András, aki meggyőző válaszokat adott az erdélyi reneszánsz építészeti meghatározó emlékeivel kapcsolatos kérdésekre. Az erdélyi kastélyok kutatása a kortárs erdélyi művészettörténet-írás egyik kedvelt témája, ami a dr. Kovács András tanítványaiából verbuválódott fiatal művészettörténész generáció műveiből is jól kitűnik.

Az Erdélyben fellelhető kastélyok egységes bemutatására azonban mindeddig nem került sor, annak ellenére sem, hogy erdélyi épített örökségünk egyik legjobb szegmensét képviselik ezek az épületek, és kutatásukkor a legrepresentatívabb világi építészeti emlékek kapcsán Erdély nemes családjainak tündöklése és sokszor bukása tárul elénk.

Bicsok Zoltán Csíkszeredában született. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem–Filozófia Karán, történelem szakon szerzett oklevelet 1998-ban. Jelenleg a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének levéltárosa. Fontosabb kutatott témái: a nemes város intézménye Erdélyben, erdélyi nemes családok és kastélyok, a csíksomlyói ferences közösség története és művelődési hatása, Csíkszék intézményei és hivatalviselői. Több tudományos tanulmány fűződik nevéhez, melyek többek között a Csíki Szék

Múzeum évkönyveiben, a Korunk, a Művelődés hasábjain jelentek meg, de meghatározó tanulmányokat közölt a Kovács Kiss Gyöngy történész, illetve Keszeg Vilmos néprajzkutató és mások által Kolozsváron szerkesztett és kiadott tanulmánykötetekben. Bicsok Zoltánnal intézményünk, a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont is közeli szakmai kapcsolatot ápol, Torda városának fejedelemségszolgálatáról, a tusnádi fürdőélet kezdeteiről szóló tanulmányait a Székelyudvarhelyen megjelenő Areopolisz. Történelmi és Társadalomtudományi tanulmányok évkönyveiben közölte az elmúlt években. Ugyancsak együttműködünk Bicsok Zoltánnal a Hagyományörzési Forrásközpont munkatársai által szerkesztett és kiadott Csíki olvasókönyv (szerkesztették Hermann Gusztáv Mihály–P. Buzogány Árpád) kapcsán is, legutóbb pedig Csíkszéki római katolikus plébániák pecsétjei és bélyegzői a 19. századból címmel a kollégánk, Mihály János által szerkesztett Jelképek a Székelyföldön című kötetbe küldött tanulmányt.

Bicsok Zoltán már több mint egy tucatnál tart azon cikkeivel, melyeket folyóiratunkban, az Örökségünkben közölt a csíki levéltár különböző gyűjteményeiről, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék levéltáráról stb., melyekkel udvarhelyszéki vagy Hargita megyei kutatóknak segít tájékozódni a csíki levéltár állományában. Bicsok számos önálló kötet szerzője vagy társszerzője: Erdély közigazgatás-történetéről, Torda város történetéről érkezett. A mostani kötet

társszerzőjével, Orbán Zsoltal is jelent meg korábban önálló kötete.

Orbán Zsolt 1998-ban végezte el a temesvári Nyugati Tudományegyetem történelem–angol szakát. 1998 és 2012 között történelemtanárként dolgozott előbb a csíkszeredai Ady Endre Általános Iskolában, majd a Márton Áron Gimnáziumban. Orbán Zsoltnak 1999-től jelennek meg publikációi, Bicsok Zoltánnal írta a román nyelven 2000-ben megjelent Románia történeti szótárát, illetve 2005-ben szintén román nyelven Románia történetének kis enciklopédiáját.

A Haller Béla által jegyzett előszó után a könyv szerzői a kutatás módszertanáról, a történelmi Erdély fogalmáról, területéről, a nemesi családnevek írásmódja bonyolultságáról tesznek említést. Ami a könyv időszerűségét illeti, el kell mondanom, hogy a szerzők elsőrendű célja a kötetrel a figyelemfelkeltés volt, nagy lépés egy hétfelmérföldes csizmával az utóbbi évtizedekben mostohán kezelt erdélyi kastélyok megmentésének irányába. Ugyanakkor tetten érhető az ismeretterjesztő szándék: a kötet a család- és építéstörténeti adatok mellett számos kultúrtörténeti adalékot is tartalmaz.

Olvasatomban a könyv három nagyobb egységre tagolható. A két szerző egy-egy önálló tanulmányban foglalja össze az erdélyi nemesség múltját, a kutatás sokrétűségét, eredményeit, valamint a kastélyok kutatásának módszertanát. A harmadik, terjedelmesebb részben olvashatunk az ábécésorrendben bemutatott nemesi családokról és a tulajdonukban lévő birtokokról, azok helyéről, a birtokokon épült kastélyokról, az építkezések menetéről, szakaszairól, a család fontosabb tagjainak tevékenységéről, életpályájáról, s nem mellékesen az illető kastély építésében, fenntartásában játszott szerepéről. Így több, mint ötszáz oldalon át lapozhatjuk a 61 nemesi család 130-nál több kastélyának történetét.

„Akire több bízatik, az többről tartozik számot adni”. Képek az erdélyi nemesség múltjából című tanulmányában Bicsok Zoltán a különböző fogalmak tisztázására vállalkozik, szó esik a család-történeti kutatás előzményeiről, a különböző nemzetiségek időrendi megjelenéséről, a nemesek jogairól, a magyar arisztokrácia születéséről, a tömeges nemesítésről, a nemesek patrónusi tevé-

A magyarózdai Pekry-kastély

kenységéről és végül a 20. századi hanyatlásról. Az első családtörténeti jellegű feljegyzések a 16. századból valók, a módszeres családtörténeti kutatások úttörői részben nemesi származású szerzők voltak, ami érthető, hiszen egy nemesi család leszármazottainak fontos volt tudni, melyek voltak a család örökölt, nemzetségi birtokai, melyeket szerették vásárlás, illetve katonai szolgálat fejében.

Bicsok Zoltán az erdélyi nemesség történetéből villant fel néhány képet egy-egy történelmi korszakra vonatkozóan. Tisztázza a nemesség fogalmát, amely a középkor–újkor társadalmának kiváltságos jogállású csoportja volt, mely előjogainak, vagyonának és gazdasági befolyásának köszönhetően az európai társadalmak uralkodó osztályának, a politikai és gazdasági hatalom birtokosának számított. A tanulmányból kiderül, hogy még a honfoglalás korától, az akkori magyar társadalom törzsi-nemzetségi berendezkedésétől számíthatjuk a magyar nemesség eredetét. Tovább haladva, az államalapítást követő közvetlen időszakban három nemzetség jelent meg Erdélyben – olvashatjuk –, ezek közül a legjelentősebb a szerteágazó Tomaj nemzetség, melynek leszármazottai között találjuk Dénes (†1241) szolnoki és bihari ispánt, erdélyi vajdát. A szerző ismerteti a fontosabb nemzetségeket és leszármazottaikat, illetve a birtokaik helyét. Szó esik a 13. század közepétől megfigyelhető újabb nagyszabású erdélyi betelepülésekről, amikor a tatárok által felprédált tartományban újabb magyarországi nemzetségek tagjai szereztek birtokokat.

Ezen nemzetségek jó része „dunántúli és felvidéki részekről származott” (például a Csák nemzetség), amely számos erdélyi vajdát adott, vagy ilyen a szintén ekkor betelepült Becse-Gergely nemzetség, ebből származtak a bethleni Bethlen, az apanagyfalusi Apafi és a Somkeréki családok. Ősi birtokaik a Nagy-Szamos mentén (Bethlen, Füge, Nagyfalu, Bőd, Décse), illetve a Nagy-Küküllő völgyében (Almakerék, Keresd, Besz, Szászújfalú, Asszonylaka, Baromlaka) terültek el.

A 16. század egy újabb mérföldkő, melyet a magyar arisztokrácia kikristályosodása fémjelez, előjogait törvényekben rögzítik, vagyis ekkortól számíthatjuk a rangok és címek örökölhetőségét. A szerző részletesen beszámol a 17. századi ún. tömeges nemesítésről, a nemesi réteg tagozódásának folyamatáról (hétszilvafás nemes fogalma).

Bicsok Zoltán tanulmányának egyik legfontosabb része a nemesek patrónusi szerepének bemutatása, melyet a külföldi egyetemlátogatás, a könyvkiadás, templom- és iskolaépítés támogatása, a művészetpártolás jellemez. Szó esik a mecénatúráról és a gyűjtésről. A nemesek iskolázottsága azt is eredményezte, hogy közelebbi kapcsolatba kerültek koruk képzőművészetével, irodalmával. A tanulmány az erdélyi nemesek 20. századi ellehetlenítésével ér véget, a pusztulást a földtörvények és az államosítás, illetve az azt követő kitelepítés tette teljessé.

A kötet második tanulmányában Orbán Zsolt a kastélyok kutatóit, majd a forrásokat veszi számba, a kastély fogalmát járja körül, bemutatja az emlékműanyag kiválasztási szempontjait, majd a kastélyépítészet korszakait, tanulmányát

az ismert kastélyépítő mesterkör felvételével zárva. Rámutat arra, hogy csak egyes korok vagy térségek kastélyépítészetéről születtek átfogó művek, megemlíti az emlékirók munkáit, illetve képet alkothatunk sok, mára eltűnt kastély múltjáról, építéstörténetéről, berendezéséről. A források közül a fontosabb gazdasági jellegű iratokat emeli ki: az urbáriumokat, a konskripciókat és inventáriumokat, amelyek egy-egy birtokot vesznek számba tulajdoncsere vagy a gazdaság vezetőjének változása alkalmával.

A késő gótika korszakában tárgyalja Orbán Zsolt Erdély első kővárait, melyek a magyar államiság erdélyi terjeszkedésével hozhatók összefüggésbe, amikor „létrejöttek az államigazgatás területi egységei, a királyi vármegyék, központjukban a királyi várral (pl. Gyulafehérvár, Doboka, Kolozs, Küküllővár, Torda stb.), és felépült a Keleti- és Déli-Kárpátok átjáróit őrző várak védővonala”. A korai várak jellemzői, hogy többnyire ovális alaprajzúak, kőfallal kerítettek, földhányással és árokkal védettek és torony nélkül épültek. Ezen királyi várak gazdasági központok is voltak. A várúr és családja védelmére épült az ún. donjon, vagy lakótorony, amely a 13. századra jelenik meg. Szó esik a tatárjárás utáni nagyszabású kőépítkezésről, a királyi várak mellett ekkortól indulnak el a nemesi építkezések is. Végül pedig a késő gótikus korszak utolsó nagy építkezéseiről olvashatunk, mely Mátyás király uralkodásának idejére tehető.

A 17. század elejétől az erdélyi reneszánsz építészet legtermékenyebb időszakának vagyunk a tanúi, amikor Bethlen Gábor trónra lépésével Gyulafehérvár az erdélyi fejedelemség fővárosa, egyben a magyar kultúra legrangosabb központjává válik. A késő reneszánsz kastélyépítészet egyik legszebb példája a fogarasi várkastély. Bethlen Gábor építkezései I. Rákóczi György uralkodásának idején „folytatódtak Gyulafehérváron, Váradon, Désen, de a fejedelem újakat is kezdeményezett, mint például a gyalui fejedelmi várkastélyon, ahol az új, sarkbástyás, belső udvaros épületen Haller Gábor és Sárdi Imre dolgozott” – írja Orbán Zsolt.

A 18. századi barokk kastélyok első sorban abban különböztek a korábbiaktól, hogy már nem volt szükség az épületek védelmi funkciójára. Erdélyben a legismertebb kastélytípus a gödöllői Grassalkovich-kastély mintájára terjedt el, mely – a szerző szerint – előképe lehetett a geryeszegi Teleki-kastélynak.

A kapjoni Haller-kastély

Ezen típus jellemzője az U alaprajz, a homlokzati erkéllyel hangsúlyozott középrizalit, melyet kupolát idéző magas tető főd le. Az ebben az időben épült kastélyoknál a reprezentáció és a kényelem szempontjai váltak meghatározóvá. A birtokhoz díszes kapuk épültek, ekkor jelennek meg az ún. dísztermek, fogadóhelyiségek, könyvtárszobák, szalonok, társalgók, vendégszobák stb.

A 18. század végétől a klasszicizmus stílusjegyei váltak uralkodóvá az újonnan épült kastélyoknál, melyeken az egyenes vonal, a szimmetria, a formák tisztasága, a díszítőelemek egyszerűsége és szabályozottsága érvényesült. A kastélyok levetkőzték a barokk pompa egy részét. Jellegzetes főhomlokzati elemük az oszlopos portikusz és a két oldalról íves kocsifelhajtó. A magyararcseztvei Mikes-, a koronkai Tholdalagi-, a drági Wesselényi-, a marosnémeti Gyulay-, az oltszemi Mikó-kastély említhető a korszak legjellegzetesebb erdélyi kastélyai között. Ez idő tájt az egyik legpompásabb építkezés lehetett – Orbán Zsolt írása szerint – a bethleni gróf Bethlen Lajos kerlési kastélya, amelyet a második világháború után leromboltak.

A kastélyépítés utolsó virágkora az 1840–1914 közötti időszak. Az új épületeknél visszatérnek a szabálytalan alaprajzok, a csücsíves ablakok, a karcsú tornyok és fiatornyok, a kastélyparkokban újra megjelennek a labirintusok, divatosak lettek a díszkutak. A kiegyezést követően a kastélyépítők között már nem csupán a hagyományos arisztokrácia tagjait találjuk meg, hanem a középosztály soraiból felemelkedett gazdag polgá-

rokat. Minden megrendelő saját szájíze szerint válogatta a különböző korok stílusjegyeit (historizmus). Ezek a kastélyok már a modern világ követelményei szerint épültek. A historizmus alapvető ismérve a tömegalakítás egyik eszközeként használt torony vagy bástya, amely felhívja magára a figyelmet. Ilyen nagyméretű torony épült például a Bánffyak enyedszentkirályi, az Urnáczyak maroshévízi, az Ugronok mezőzáhi, a Somboryak magyarnagyzsombori, a Kendeffyek óraljaboldogfalvi kastélyán – olvashatjuk. Romantikus, historizáló átalakításról számos erdélyi kastély esetében beszélhetünk, ilyen a marosújvári Mikó-, a bonyhai

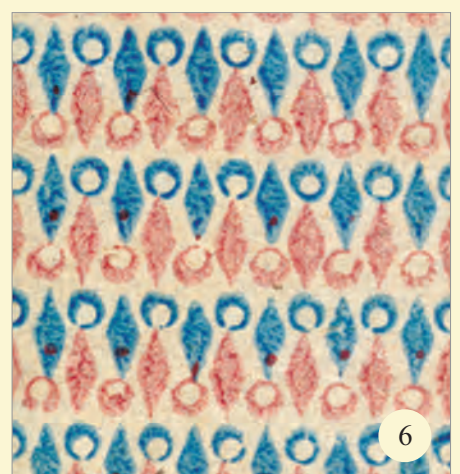
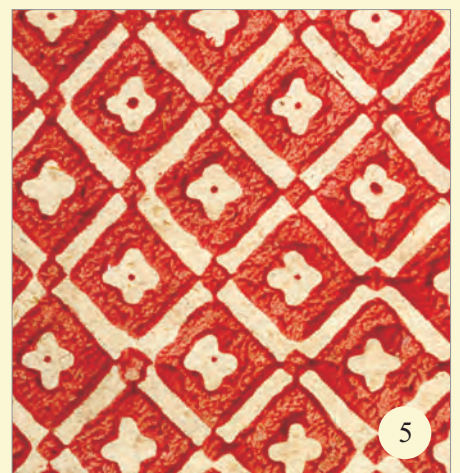
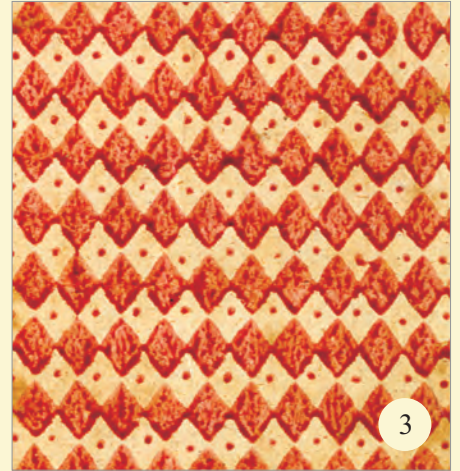
Bethlen-, a drági Wesselényi- vagy az árkosi Szentkereszty-kastély átalakítása a 19. század második felében.

Orbán Zsolt tanulmánya a romlás, a pusztulás szomorú képével zárul. Habár a régi korokból is ismerünk számos olyan történelmi eseményt, mely nem volt tekintettel a kastélyok épségére (pl. a kuruc–labanc harcok), mégis talán a múlt században figyelhető meg az erdélyi kastélyok tömeges pusztulása. A gyönyörű illusztrációkkal teletűzdelt, számtalan portrét, szobrot, címeres pecsétet, emléktáblát, metszetet, berendezési tárgyat bemutató kötet remélhetőleg mindannyiunkban – olvasókban, érdeklődőkben, szakemberekben és laikusokban, fiatalokban és idősökben, tulajdonosokban és nem utolsósorban a döntéshozókban – felkelti a tenni akarás vágyát és a munkakedvet Erdély legjelentősebb építészeti emlékeinek megmentésére. Szerencsére vannak pozitív példák is (gondolok itt a zabolai, a miklósvári, a sepsikőröspataki stb. kastélyok helyreállítására), és reméljük: a sor évről évre bővülni fog. A szerzők és a kiadó maximálisan elvégezték a feladatukat. Most rajtunk a sor...

Kovács Árpád

*A görgényszentimrei
Bornemissza-kastély
Bicsok Zoltán
és Orbán Zsolt felvételei*

A színes papír történetéből 2. A nyomómintás papír

Előző írásunkban említettük, hogy már a morva asszonyok – kifinomult munkájukkal, választékos színeikkel, elegáns görgetőikkel, ösztönös találmányosságú mintáikkal – művészi rangra emelték a könyvkötészetben használt Herrnhuter stílusú színes papírok díszítését. A csirizes festési technikában jártasok számára kézenfekvő volt a kelmefestésből rég ismert nyomódúcok (1. sz. kép) – deszkatömbökbe ütögetett rézszöges (lemezes) nyomófák – papíron történő alkalmazása is (2. sz. kép). Innen a *nyomómintás* megnevezése az ilyen típusú papíroknak. Idegen nyelvű megnevezésük is erre utal: *Mo-*

deldruckpapier (ném.), *Kattunpapier* (ném., kattun, cotton = pamutszövet), *Sitzpapier* (ném., kreton, karton), *block-printed paper* (ang.), *chiyogami* (jap.), *karakami* (*kata-gami*, jap.) Ezen utóbbit, mint stencilező eljárást, a kimonók festésénél alkalmazták előszeretettel.

Távol-Keleten – manufaktúrális szinten – ma is használt kelmefestési eljárásokat átvéve, Európában is ismertté és gyakorlattá vált a kékfestő néven ismert anyagfestési módszer. Kezdetben ezek egyszerű mintázatú – vonalas, pöttyös, gyakran geometriai (kis háromszögek, rombuszok, négyzetek) –, keményfából, kiégetett agyagból vagy fémből készült nyomómintáinak egyszerű, *egyszínű lenyomatai* (3. sz. kép) adták a mintát a fehér, esetleg a már előfestett papíron. Ha a papíron kialakuló minta a dúcba mélyített részekből származott, akkor negatív dúcra (4. sz. kép), ha pedig a kiemelkedő részekből, akkor pozitív dúcra beszélünk (5. sz. kép). Ezt követte ugyanazon nyomóminta többszöri – kissé eltolt vagy (más szögű) fordított irányú, más és más színnel történő – alkalmazása (6. sz. kép). Így születtek az egyszerűségükben is szép, mértani mintákat felsorakoztató *kétszínű nyomatok*.

A következő lépés a bonyolultabb mintáknak (7. sz. kép) és a *többszínnyomatú* (8. sz. kép) festésnek is helyet adott. Ez esetben mintaelemenként vagy színenként más és más nyomó-

7

8

9

10

mintát (dúcot) kellett használni. Pl.: egyik a virág szárának és levelének a nyomatát adta, míg a másik a virágot (9. sz. kép). Ehhez nagyban hozzájárult a különböző, más és más összetételű – főleg a szerves alapú – festékek megjelenése és használata is. A XIX. század, de főként annak második fele jellekedett az új festékek (anilin, fenol, antracén) és új színek felfedezésében és alkalmazásában. A változatos, gazdag mintakincs kialakulását nagyban támogatta a barokk stílus burjánzó ízlésvi-

lága. A fejlődés itt is az egyszerűbb mintáktól történt az összetettebbek felé, de mindig a mesterek tudásától és ízlésétől függött alakulásuk. A művészi érzékel és jó ízléssel megáldott könyvkötők igyekeztek harmóniát teremteni a bekötendő könyvttest és kötése közt. Ez a kötéstáblákat borító papírok, az előzéklapok és a metszés közti szín- és mintavilág összhangját jelentette.

A színespapír-gyártásnak lendületet adott a belsőtér-díszítési eljárások ál-

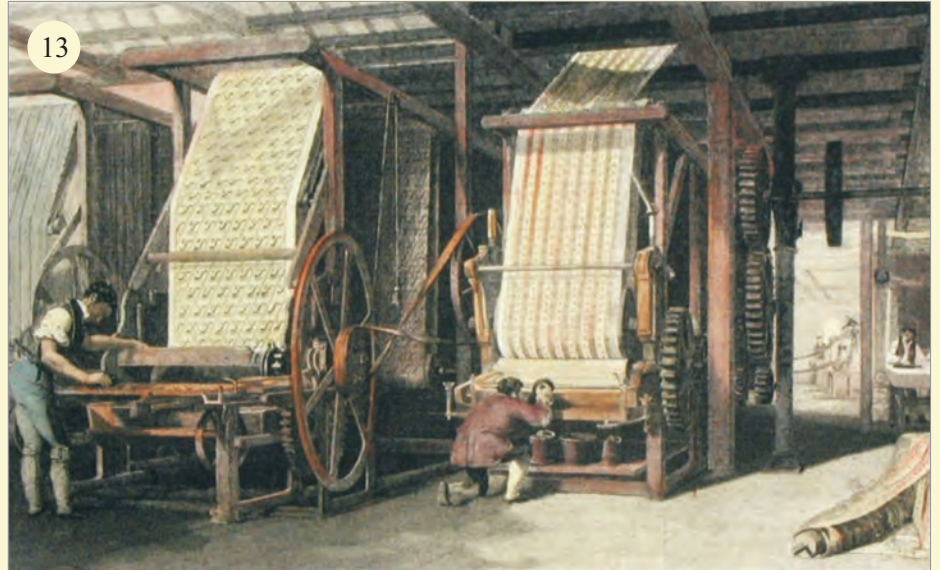

11

12

talános elterjedése a XVIII-XIX. században. A drága bőr- és szőtt kelmetapétákat (gobelin) felváltották a polgárjogot nyert, olcsóbb és szélesebb skálájú *papírtapéták* (10. sz. kép). A különböző – sokszor rangos és nagynevű – német, osztrák (Wilhelm Knepfer, Michael Spörlin), francia (Délécourt et Cie, XIX. sz.; J. B. Réveillon, 1725–1811, mindkettő Párizsban), holland, angol és amerikai műhelyek versengtek a vásárlók kegyeiért, és a színes tapétapapír előállítására hamarosan manufaktúrává, iparrá nőtte ki magát (11. sz. kép). Különösen szép és minőségi papírtapétákat állított elő az angol William Morris (1834–1896). A minták alapján ezek a papírok többnyire beazonosíthatóak, ugyanis a nyomófacat sokszor nemzedékeken keresztül – akár napjainkig – őrizték és használták.

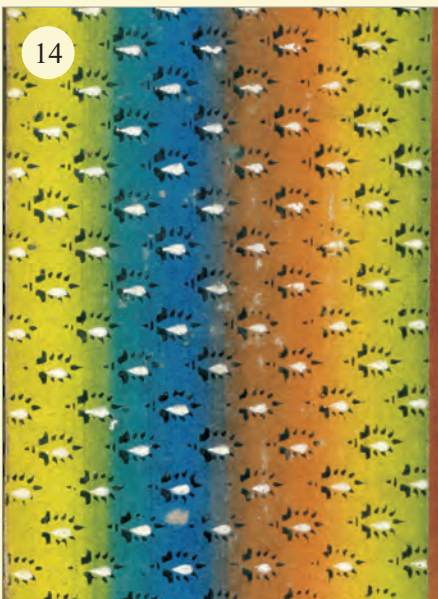

13

A könyvkötők nem idegenkedtek a papírok felhasználásától sem. Általában a könyvek (kis) mérete és a kötetábláikon használt festett papírok (nagy) mintázatának aránytalansága, vagy a papír vastagsága utal az eredetileg falra tervezett, méretesebb mintázatú tapétapapírok használatára. A könyvkötészeti célra használt színes papírok a szokásban levő ív nagyság(ok)ban készültek. Az egyszerűbbeket a könyvkötők is el tudták készíteni, a bonyolultabbakat vásárolták ők is. Martin Engelbrecht (1684–1756) augsburgi metsző illusztrációja (12. sz. kép) híven ábrázolja a színes papírok sokféleségét. A teljesen színes papírba öltöztetett hölgy mustrái közt jól kiemelhetők a nyomódúccal készítették is. A kézi nyomódúccok használatát a XIX. században felváltotta a papírok gépi festése. A nyomdatechnika fejlődése lehetővé tette ezt, kezdve az ötletes szer-

kezetű egyszerű gépektől, különösen a rotációs nyomdagépek elterjedéséig (13. sz. kép). A divatirányzatok váltakozása is sok új megoldást hozott a papírok festésében. Így jelentek meg pl. a színek szivárványjellegű átmenetét utánzó „*irisz*” vagy irizáló papírok (14. sz. kép). A használt dúccok, majd a későbbi nyomóminták, lemezek metszői, vésnőkei, illetve rajzolói egyre inkább a művészek közül kerültek ki. Így történhetett meg, hogy míg kezdetben a borító, a színes előzőképapír és a könyv tartalma között semmi összefüggés sem volt, addig ebben a században ez megváltozott, és igencsak szoros kapcsolatot tudunk felfedezni a legtöbb kiadvány esetében (15. sz. kép).

Róth András Lajos

14

15

Székelyek a nyári olimpiai játékokon

Az idén nyáron Londonban kerül sor a 2012-es év legnagyobb sporteseményére, a XXX. nyári olimpiai játékokra. A Temze-parti metropolisban 204 nemzet 10 500 sportolója mérheti össze tudását, ügyességét 32 sportág 302 versenyszámában. Ez az esemény lehetőséget ad a visszatekintésre, arra, hogy számba vegyük azokat a székelyföldi olimpikonokat, akik az elmúlt évtizedekben különböző nemzetek színeiben részt vettek az ötkarikás játékokon, csapataiknak, önmaguknak, de szülőföldjüknek is elismerést és dicsőséget szerezve.

Az udvarhelyi, csiki és gyergyói (Hargita megyei) sportolók azonosításában könnyű dolgunk van, hiszen nevük ott sorakozik a Hargita megyei olimpikonok csíkszeredai emlékművén. A Borbáth István Ágoston testnevelő tanár által kezdeményezett emlékművet Nagy Ödön csíkszeredai képzőművész tervei alapján készítették el. 2004 októberében a Vákár Lajos Műjégpálya előtti parkban állították fel. Az emlékmű öt márványoszlopa az olimpiai karikák számát jelzi, ezekre vannak felvésve a Hargita megyében született, illetve az itteni csapatok színeiben nyári és téli olimpiákon résztvevő sportolók és edzők nevei. A listát az udvarhelyszéki **Keresztes Lajos** birkózó nyitja, aki 1900. április 30-án Alsósófalván született. Mesterségének megfelelően (hentes) kezdetben a budapesti Húsos Sport Club, majd rövid külföldi tartózkodás után, 1924–1928 között a Magyar Atlétikai Club versenyzője volt. A kötöttfogású birkózás könnyűsúly súlycsoportjában versenyző Keresztes 1924-től 1928-ig szerepelt a magyar válogatottban. Ez idő alatt két olimpián is részt vett: 1924-ben Párizsban ezüstérmes, négy évvel később Amszterdamban aranyérmes lett. Ezen kívül Európa-bajnok (Milánó, 1925) és négyszeres magyar bajnok (1923, 1925, 1927, 1931) volt. Az aktív sportolástól visszavonulva, 1946-tól a Budapesti Vasasban edzősködött. Edzői pályafutása is sikeres volt, legismertebb tanítványa Kozma István, a kétszeres olimpiai bajnok.

Sóvidék másik híres birkózója a korondi származású **Lőrincz Márton** (1911–1969) volt. Elemi tanulmányainak elvégzése után a fiatal Lőrincz Márton a székelyudvarhelyi Gyarmati István asztalosmesterhez szegődött inasnak, hogy mesterséget tanuljon. A

pezsgő sportéletéről híres székely anyavárosban már megismerkedhetett a birkózás alapjaival. A gazdasági válság idején Magyarországra emigráló korondi fiatalember 1934-ben a Magyar Atlétikai Club tagjaként tűnt fel a magyar sportéletben. Mindkét fogásnembben versenyzett, 1934–1937 között kötöttfogásban és szabadfogásban tíz alkalommal volt tagja a magyar válogatottnak. Az 1934. évi stockholmi Európa-bajnokságon ő szerezte a magyar küldöttség egyetlen aranyérmét, s ezzel bekerült az olimpiára készülő csapatba. Az 1936-os berlini olimpiára dr. Papp László birkózó társaságában Szentesen készült fel. A kötöttfogású birkózás légsúly csoportjában (56 kg) olimpiai bajnoki címet nyert a svéd Svensson legyőzésével. A berlini olimpia bajnokai a német rendezőktől egy-egy tölgyfacsemetét kaptak. Lőrincz Márton, mivel szülőföldjére nem térhetett vissza, Szentes városának adományozta csemetéjét, amely időközben terebélyes fává fejlődött a korondi Herkulesről elnevezett téren. A második világháború után a nyughatatlan természetű Lőrincz Dél-Amerikába vándorolt. Az argentinai Bariloche városában magányosan halt meg 1969. augusztus 1-jén.

Szintén a berlini olimpiai játékok résztvevője volt az udvarhelyi születésű ifj. **dr. Dobos Ferenc** (1912–1992), a helyi Római Katolikus Főgimnázium tanára. A Pázmány Péter Tudományegyetem földrajz-történelem szakán szerzett tanári oklevelet. Egyetemi hallgatóként az evezős szakosztály sportolója lett. Kiváló eredményeinek köszönhetően magyar színekben részt vett 1936-ban a berlini olimpián, ahol a kormányos nélküli négyevezős versenyben csapatával a kilencedik helyen végzett.

Az udvarhelyi sportolók sorát **Barabás András** (1937–2005) távfutó atléta folytatja. A Bukaresti Dinamo sportolójaként tizenkétszeres országos és háromszoros Balkán-bajnok volt. Romániát képviselve jelen volt az 1960-as római és az 1964-es tokiói olimpiákon.

Székelyudvarhely az évek során három olyan kézilabdázót is adott, akik kijutottak a nyári ötkarikás játékokra. A helyi Akarat csapatának játékosaként hívta fel magára a szakma figyelmét **Miklós Magda** (szül. 1948) és **Laczkovics Mária**. A román női kézilabda válogatott tagjaként Miklós Magda 1967-ben ifjúsági világbajnokságot nyert. 187-szeres válogatottként és a román csapat kapitányaként többszörös világválogatottként vett részt Miklós Magda az 1976-os olimpián. Montrealban a negyedik helyen végző román csapat tagja volt a 76-szoros válogatott Laczkovics Mária is. **Ilyés Ferenc** (szül. 1981) az édesanyja, Miklós Magda példáját követve szintén kézilabdázik. A balátlövő poszton játszó Ilyés Ferenc profi pályafutása 2000-ben a Pick Szeged csapatánál kezdődött, majd hét év után az MKB Veszprém KC csapatához igazolt. 2009–2011 között a német TBV Lemgo csapatát erősítette, két év után ismét visszatért Veszprémbe. A 2003-tól magyar válogatott Ilyés Ferenc 2004-ben kijutott az athéni olimpiára, ahol az előkelő negyedik helyen végzett csapatával.

Szabó Vilmos kardvívó (szül. 1964-ben, Homoródalmáson) román színekben az 1984-es Los Angeles-i olimpián csapatversenyben szerzett bronzérmes.

A székelyudvarhelyi **Fejér-Konnerth Zoltán** (szül. 1978) asztaliteniszező tizenkét éves korától Németországban játszik. A többszörös német bajnok Fejér-Konnerth német színekben játszott 2004-ben Athénben, mikor páros versenyben a legjobb 16, egyéniben pedig a legjobb 64 között végzett.

Az udvarhelyszéki olimpikonok ismertetését két legendás birkózóval, Keresztes Lajossal és Lőrincz Mártonnal kezdtük. Ugyancsak két birkózó bemutatásával kívánjuk zárni a sort. Mindketten székelyudvarhelyiek és 1992-ben Barcelonában vettek

részt a nyári olimpiai játékokon. **Elek Endre** Magyarország képviselőjében szabadfogásban, 68 kg-os súlycsoportban a tizedik helyen, **Szabó László** (szül. 1968) **Ludwig Schneider** néven német színekben szintén a tizedik helyen végzett a maga kategóriájában.

A Csíki-medence természeti adottságai inkább a téli sportoknak kedveznek, így sportolói elsősorban a téli olimpiákon szerepeltek és értek el kimagasló eredményeket. Ennek ellenére a sporttörténet néhány olyan csíki születésű versenyzőt is számon tart, akik kitartó munkájuknak és tehetségüknek köszönhetően eljutottak a nyári olimpiai játékokra. A berlini nyári olimpiai játékok résztvevője volt az első csíki olimpikonként számon tartott **Gál Lajos** hosszútávfutó. A csíkdánfalvi születésű Gál Lajos (1900–1944) 22 éves korában került Brassóba szabómesterséget tanulni. A kiválóan síelő és futballozó csíki fiatalember hosszútávfutóként került be az atlétika történetébe. A két világháború közötti időszak egyik legjobb maratoni futójaként számon tartott Gál előbb a Brassói IAR, majd a második bécsi döntés után a Kolozsvári AC sportolója volt. Az 1930-as években hatszor volt Románia bajnoka hosszútávfutásban, háromszor pedig Balkán-bajnok. 1935-ben II. Károly román király személyesen tüntette ki Gál Lajost, mint az év legjobb sportolóját. A világ egyik legrégebbi és leghíresebb futóversenyének számító Kassai Maratonnak is rendszeres résztvevője volt, ahol szintén előkelő helyezéseket ért el. Az 1936-os berlini olimpián a 2 óra 55.02 perces időeredményével csak a 23. helyen végzett. Sikeres karrierjének és életének a második világháború vetett véget. 1944 őszén a visszavonuló magyar hadseregtől lemaradó Gál Lajossal és három katonatársával a szovjet katonák végeztek Korondon. Sepsiszentgyörgyön emlékére 1978-tól futóversenyt rendeznek.

A csíki olimpikonok sorában következő kásonújfalusi **Róka Antal** (1927–1970) szintén atléta, távgyalogló volt. Csíkszeredai tanulmányait követően a soproni tiszti iskola növendéke lett. A második világháborúban leventekatonaként vett részt,

Gál Lajos, az első csíki olimpikon

majd rövid ideig angol fogságba került. A háború befejezése után Magyarországon telepedett le, előbb az Újpesti TE, 1948-tól a Budapesti Egyetemi Atlétikai Klub, 1950-től a Budapesti Honvéd atlétája lett. 1952-től 1956-ig szerepelt a magyar válogatottban. Kiváló képességű távgyaloglóként 1952 és 1955 között három világcúcsot állított fel. Az 1952. évi helsinki olimpián bronzérmes lett, de – 1955-ben felállított világcúcsa után – az 1956-os melbourne-i olimpián, habár az ötven kilométeres táv esélyesének számított, csak az ötödik helyen végzett. Állítólag: a verseny ideje alatt fogyasztott üdítőitalába mérget tettek, mivel az 1956-os forradalom áldozatainak emlékére az olimpiai faluban fekete szalagot kötött a magyar nemzeti zászlóra. Tény, hogy a verseny után mérgezéses tünetekkel kórházba szállították, majd hazatérése után eltiltották a sportolástól. Korai haláláig edzőként tevékenykedett a Központi Sportiskola Sport Egyesületnél.

A csíksomortáni születésű **Balló Ferenc** (szül. 1932) csak későn, húszévesen kezdett el sportolni. A nyers testi erejéről az egész román hadseregben híressé lett Balló Ferencet Nagybányán, a tűzoltóknál teljesített katonai szolgálata idején irányították a birkózás felé. Rövidesen a Bukaresti Dinamohoz igazolt, amelynek versenyzőjeként kétszer, 1964-ben To-

kióban, 1968-ban pedig Mexikóvárosban vett részt román színekben az ötkarikás játékokon. Ezenkívül kétszeres világbajnok ezüstérmes, 1965-ben pedig Manchesterben Európa-bajnok lett. A sokszoros román bajnok Balló versenyzői pályafutása befejezése után Marosvásárhelyen edzőként tevékenykedett. Legismertebb tanítványa **Simon László**, Marosvásárhely első olimpiai érmese, aki 1976-ban Montrealban bronzérmes szerzett a szabadfogású birkózás nehéz súlycsoportjában.

A szászrégeni **Szabó Árpád** (szül. 1959) Csíkszeredában lett közismert cselgáncsozó. 1980-ban tagja volt Moszkvában a román csapatnak, de sajnos a 60 kg-os súlycsoport versenyeiből hamar távozni kényszerült.

A Gyergyói-medence további három székely olimpikont adott. Elsőként **dr. Török Zoltán** (1899–1970) nevét kell megemlítenünk, aki Gyergyótölgyes szülötte. A Pannónia Evezős Club versenyzőjeként az 1924-es párizsi és az 1928-as amszterdami olimpiákon állt rajthoz a magyar kormányos négyes vezérevezőjeként. Mindkétszer a reményfutamban esett ki hajója. A tízszeres magyar bajnokot több szerencse kísérte az 1932-es Európa-bajnokságon, amikor kormányos nélküli négyes csapatával aranyérmes szerzett. Egy másik gyergyószentmiklósi székely olimpikon szintén a „vizes sportokban” alkotott maradandót. **Molnár Endre** (szül. 1945) 1960–1966 között a Budapesti Építők, 1966-tól 1980-ig pedig a Budapesti Spartacus csapatok úszója és vízilabdázója volt. Ebben az időszakban 189-szer védte a magyar pólócsapat kapuját, amellyel 1973-ban világbajnok, 1975-ben és 1978-ban VB második, 1974-ben és 1977-ben pedig Európa-bajnok lett. Négy olimpiára is kijutott: 1968-ban Mexikóvárosban harmadik, 1972-ben Münchenben második, 1976-ban Montrealban első, 1980-ban Moszkvában ismét harmadik lett csapatával. Edzőként a Budapesti Spartacusnál, a Budapesti VSC-nél és Kuvaitban tevékenykedett. Kiváló sikereinek elismeréseként 2008-ban szülővárosa díszpolgári címmel tüntette ki. Ugyancsak Gyergyószentmiklósról származik **Marosi Katalin** (szül. 1977) teni-

szezónó is, aki 2000-ben Sydneyben Magyarországot képviselte. Mandula Petrával a női páros teniszben nyolcadik helyen végeztek, míg egyéniben már az első fordulóban kiesett az Amerikai Egyesült Államok csapatában játszó Szeles Mónikával szemben.

Háromszék szintén büszke lehet a maga sportolóra, akik nyolc sportágban – atlétika, evezés, kézilabda, lovassport, öttusa, röplabda, torna, vívás – küzdöttek a nyári ötkarikás viadalokon. A Háromszéken született olimpikonok közül hárman – **dr. Bodosi Mihály** (1909–2005), **Kulcsár György** (1900–?) és **Benkő Tibor** (1905–1988) – Magyarországon váltak híres sportolókká. Dr. Bodosi Mihály nyolcévesen került Barótról Kaposvárra, s itt lett kitűnő atléta, hiszen Európában elsőként sikerült átugrania a kétméteres álommagasságot. 1936-ban Berlinben azonban 185 cm-es eredményével nem jutott a döntőbe. Mivel sorkatonai szolgálatot teljesített, nem sikerült megfelelően felkészülnie a nagy versenyre. A Sepsiszentgyörgyön született Kulcsár György hosszútávfutó Háromszék első olimpiai versenyzője volt. A Magyar Atlétikai Club versenyzőjeként a két világháború közötti időszak legjobb magyar hosszútávfutói közé tartozott. 1924-ben szerepelt az olimpiai játékokon Párizsban, de az 5000 méteres síkfutásban nem sikerült helyezést elérnie. A szintén sepsiszentgyörgyi születésű Benkő Tibor a Ludovika Akadémia Sportegyesület tagjaként az 1932-es Los Angeles-i olimpiai játékokon öttusában és vívásban képviselte a magyar színeket. Öttusában a 18. helyen végzett, párbajtőrívásban az elődöntőig jutott.

Erdély földjén maradt, Románia színeiben versenyzett az 1899-ben született **Péter László** vágtagzó. A sepsiszentgyörgyi születésű versenyző a Székely Mikó Kollégium diájaként kezdett atletizálni, innen került a kolozsvári Kereskedelmi Akadémiára, s mint atléta a Kolozsvári Atlétikai Clubba. Az egyetem elvégzése után a Temesvári Atlétikai Club versenyzője lett. 1921–1928 között rendszeresen nyerte a két vágtagzó országos bajnoki címeit, javította az országos rekordokat: 1928-ban 100 méteren 10.6

másodpercet szaladt. Az 1928-as amszterdami olimpián szerepelt. Főnőkéntől, az egyik temesvári bank igazgatójától kapott kölcsönrel kalandos körülmények közt, harmadosztályú vonatkocsin, autóstoppal, szekérral s még gyalog is utazott, hogy idejében ott lehessen a rajtnál. Egy nappal az előfutamon előtt, holtfáradtan, betegesen érkezett meg az olimpia városába. Ilyen körülmények közt jó eredményre nem számíthatott, a selejtezőn kiesett. A 100 méteres síkfutást a kanadai Williams nyerte 10.8-as idővel. Amszterdamban jelen volt még egy mikós diák, a komollói születésű súlylökő, **Dávid József** (1900–1989), aki abban az időben a Resicai UDR színeiben versenyzett. Az előselejtezők során ő sem tudta teljesíteni a 13 métert – noha országos csúcsa 14,06 m volt –, s így idő előtt kiesett az érmeért vívott küzdelemből. 1960-ban a római olimpián a kézdívásárhelyi születésű **Kádár András** (szül. 1937) képviselte Romániát a lovas tusában. Igaz, nem sok sikerrel, mivel lova a második számban, a tereplovaglásban megsérült. Tokióban, 1964-ben a baróti származású **Derzsi Ede** (szül. 1934) röplabdázó (udvarhelyi diákévei alatt kezdett el atletizálni és kézi-

*Bodosi Mihály
Cornelius Johnson
amerikai magasugróval*

labdázni) ugyancsak román színekben versenyzett. A világbajnoki kétszeres ezüstérmes és kétszeres bronzérmes, illetve kétszeres Európa-bajnoki ezüstérmes Derzsi a várakozások ellenére csapatával csak a negyedik helyen végzett.

Az 1972-es müncheni játékokra további két háromszéki sportoló jutott ki: az imecsfalvi **Kicsid Gábor** (szül. 1948) a világverő román kézilabdaválogatott tagjaként, valamint a tamásfalvi **Tusa Imre** (szül. 1941) evezősként. Kicsidék a harmadik helyen végeztek, négy évvel később pedig Montrealban ezüstérmesek lettek, miután a döntőben a román válogatott a szovjetekkel szemben alulmaradt. A kormányos nélküli négyes román hajó legénysége: Tusa Imre, Ágh Béla, Papp Ferenc és Naumescu Mihai, Münchenben az előkelő ötödik helyen zárt. Az evezésnél maradván, hadd jegyezzük meg, hogy az 1996-os jubileumi athéni olimpián a román hajóraj tagja volt a sepsiszentgyörgyi **Rácz Attila** (szül. 1973) is.

Minden idők legsikeresebb székely olimpiakörműve a különös tehetséggel megáldott **Szabó Katalin** (szül. 1968, Zágon) tornász volt. Azon az 1984-es Los Angeles-i olimpián ejtette ámulatba az egész világot, amelyen a volt szocialista országok közül egyedül Románia vett részt. Négy versenyszámban – csapatban, ugrásban, gerendán és talajon – aranyérmes, míg egyéni összetettben ezüstérmes szerzett.

Végezetül tegyük említést a sepsiszentgyörgyi születésű **Török Edit** kézilabdázóról, aki 1992-ben Barcelonában Ausztria csapatát erősítette, amellyel az ötödik helyen végzett.

A fentiekben 31 székely olimpiakörműve sikerét villantottuk fel, akik együttesen 40 nyári olimpiai játékon vettek részt különböző nemzetek – magyar, román, német és osztrák – színeiben. Összesen 17 érmet szereztek, 7 aranyat, 4 ezüstöt és 6 bronzot. Valamennyien megállták helyüket a versenypályán, de sikeres edzőkként, orvosokként, tanárokként, emberekként a mindennapi életben is. Úgy gondolom, büszkéek lehetünk rájuk, mert az ő eredményeik a mi dicsőségünk is.

Forró Albert

Koncert előtt (Csíkszereda, 2008)

Bartók nyelvén szervekeknek

Koncert után (Székelyudvarhely, 2011)

Lásd cikkünket a 2. oldalon.